HANDLEIDING

TOT DE

ERKENNING EN GENEZING

DER

KRAAMVROUWEN-KOORTS.

HANDLEIDING

TOT DE

ERKENNING EN GENEZING

DER

KRAAMVROUWEN-KOORTS.

HANDLEIDING

TOT DE

ERKENNING EN GENEZING

DER

KRAAMVROUWEN-KOORTS,

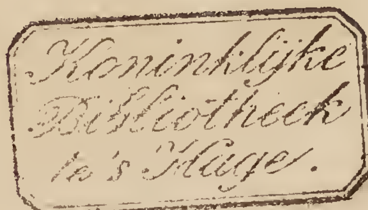
DOOR

G. J. POOL,

Medicinae et Chirurgiae Doctor te Hillegom, en Lid van onderscheidene geleerde genootschappen.

Te AMSTERDAM, bij
P. MEYER WARNARS.
1827.

VOORBERIGT.

In het Jaar 1825 *schreef de provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt te Amsterdam, de navolgende prijsvraag uit, over de kraamvrouwen-koorts, om beantwoord te worden voor* 1°. *Januarij* 1827.

„*Is de ziekte, bij velen* Febris Puerperalis *ge-* „*naamd, eigensoortig? Zoo ja, hoe openbaart* „*zij zich, en welke is hare meest gepaste* „*benaming? Waarin moet de grond van haar* „*ontstaan gezocht worden? In hoe verre* „*staat dezelve met de heerschende of staande* „*ziektegesteldheid in verband? Zijn er ge-* „*durende den laatsten tijd der zwangerschap* „*teekenen, waaruit men haar vermoedelijk* „*ontstaan, vroeger of later na de bevalling,* „*kan voorzien? Zoo ja, welke zijn deze tee-*

„ kenen? Welk licht hebben lijkopeningen „ verspreid over den aard dezer teekenen? „ Wat leert het scheikundig onderzoek over de, „ in de buikholte uitgestorte vochten? Wat „ kan men, ter voorbehoeding dezer ziekte, op „ redelijke gronden beproeven? Hoe behoort „ men haar te behandelen in de verschillende „ tijdperken van haar bestaan?"

Mijne begeerte te bevredigen, was de beantwoording dezer vraag te beproeven, en het gelukte mij, tegen den bepaalden tijd haar voltooid te hebben, gevende bij de inzending, aan deze mijne verhandeling, de volgende woorden van CELSUS, *ten opschrift:*

„ Rationalem quidem puto medicinam esse debère; instrui vero „ ab evidentibus causis, obscuris omnibus, non a cogitatione artificis, sed ab ipsa arte, rejectis."

Reeds in de maand Maart van dit jaar, werd door middel der nieuwspapieren, van wege de genoemde geneeskundige Commissie, bekend gemaakt, dat er op die vraag slechts een, dus mijn, antwoord was ingekomen, met de zinspreuk: „ Rationalem quidem puto etc.", *waarbij al verder berigt werd: „ dat de Commissie heeft bevonden, dat „ hetzelve, schoon niet voldoende aan hetgene bij „ voormelde vraag is verlangd, en daarom niet „ kunnende bekroond worden met den uitgeloofden „ eereprijs, echter niet ontbloot is van wezenlijke „ waarde, zoodat het zelfs als handboek, bijzon-*

*„ dere aanbeveling verdient. De provinciale Com-
„ missie noodigt dus den schrijver uit, om hetzelve
„ door den druk algemeen te maken, waartoe zij
„ hem, des begeerende, een afschrift zijns ant-
„ woords aanbiedt."*

Op deze vereerende uitnoodiging, tot de uitgave van mijn antwoord besloten hebbende, bevreemdde het mij echter, gelijk er ieder zijn leedwezen over betuigen moet, die de bevordering van onze edele wetenschap en kunst ter harte gaat, dat de Commissie aan mijn verlangen niet kon voldoen, om namelijk mij die aanmerkingen mede te deelen, welke de bekrooning hebben doen mislukken.

Geen' lust hebbende, en welligt buiten staat zijnde, om zelf in het zakelijke dezer handleiding, sommige belangrijke verbeteringen aan te brengen, lever ik haar thans, gelijk zij door mij als prijsantwoord is ingezonden, zonder ook eenige veranderingen te maken in den vorm en stijl, waaraan ik, uit hoofde van mijne uitgebreide en menigvuldige praktijk, die beschavende hand niet heb kunnen leggen, welke zij zoo zeer behoefden. Trouwens twijfel ik er niet aan, of orde en voordragt zullen allezins voldoende gerekend kunnen worden, om de vereischten van een zoogenaamd handboek te vervullen.

Ik eindig dus, met den wensch, dat mijne beschouwing over den aard dezer ziekte, door de onbevooroordeelde ervaring mijner kunstgenooten verder moge bevestigd worden, en ik alzoo, tot onderrigt van min geoefende, alsmede tot bevordering

van eene meer naauwkeurige kennis dezer belangrijke ziekte bij de kraamvrouw, heb mogen helpen bijdragen.

Hillegom, G. J. POOL.
November 1827.

INLEIDING.

Wanneer men met een aandachtig oog, de werken over de verschillende ziekten doorbladert, dan vinden wij er bijna geene, waarover, van den tijd van *Hippocrates* aan, meer geschreven is, wier verschijnselen met meer verschillende kleuren zijn afgemaald, en van welke, naar mate van de onderscheidene leerstelsels, die in de geneeskunde ontworpen zijn, meer tegenstrijdige gevoelens, omtrent den aard, de oorzaken en behandeling zijn aan het licht gebragt, dan van de kraamvrouwen-koorts. Wij ontwaren dan ook, niettegenstaande alle deze bemoeijingen, dat hare regte geaardheid vaak miskend bleef, en iedere, naar een bijzonder en eenzijdig plan gevormde geneeswijze, zonder het gewenschte gevolg zich betoonde.

Treurige toestand inderdaad voor eene ziekte, die zoo veelvuldig altijd en overal zich vertoont, die vaak menige moeder niet slechts na een langdurig, maar ook na een kortstondig lijden, van 24—36 uren naar het graf sleept (1), en door wier

(1) In 1746, zegt VAN ZWIETEN, kwam van de 20 er slechts ééne door; volgens LEAKE stierven er van de 19 dertien vrouwen.

doodelijken aard, zich de beroemde HUNTER genoodzaakt gedrongen vond te betuigen, dat zij van de ziekten der vrouwen de eenige was, waartegen niets was aan te wenden.

Hoezeer nu door de pogingen en bemoeijingen van zoo vele verdienstvolle mannen, in de laatste jaren, die het tooverland der hypothesen verlaten hebbende, langs den weg eener zuivere ervaring en eens onpartijdigen onderzoeks, zoo wel omtrent den aard, als ten opzigte van de geneeswijze, veel licht verspreid is, zoo blijft echter de voormelde vraag, door de provinciale commissie van geneeskundig toevoorzigt te Amsterdam voorgesteld, hoogstbelangrijk en moeijelijk om te beantwoorden, naardien dezelve voor een groot gedeelte over zaken loopt, waaromtrent nog vele verschillen bestaan, die nog in geenen deele beslist zijn, en waarin nog te veel duisters heerscht, om bij onze tegenwoordige kennis van de dierlijke huishouding en hare veranderingen, genoegzaam op te helderen.

Zoo vele bezwaren hadden mij, uit vrees van te vergeefs mijne krachten aan zulk eene belangrijke zaak te verspillen, aanvankelijk afgeschrikt, dan aangemoedigd, doordien ik mij door een gedurig onderzoek ten aanzien dezes onderwerps, op een behoorlijk standpunt had mogen leiden, besloot ik aan de beantwoording dezer vraag het mogelijke te beproeven, en mijne tusschenuren aan dezelve te besteden. — Gelukkig indien mijn arbeid niet geheel vergeefs zijn zal! — Op dat ik hierin dan

ROBERT verloor er te Marseille van 8 vijf. — HUNTER gewaagt van eene epidemie, waar er van de 12 slechts ééne genas.

naar eisch moge slagen, heb ik het voor het meest geschikt geoordeeld, de vragen op de volgende wijze te rangschikken, en zoodanig te beantwoorden:

I. Met welke teekenen openbaart zich deze ziekte?

II. Waarin moet de grond van haar ontstaan gezocht worden?

III. Wat leert het scheikundig onderzoek over de in de buikholte uitgestorte vochten?

IV. Is deze ziekte eigensoortig? zoo ja, welke is hare meest gepaste benaming?

V. In hoe verre staat dezelve met de heerschende of staande ziekte-gesteldheid (*constitutio epidemica vel stationaria*) in verband?

VI. Zijn er gedurende den laatsten tijd der zwangerschap teekenen, waaruit men haar vermoedelijk ontstaan vroeger of later na de bevalling kan voorzien? zoo ja, welke zijn deze? en welk licht hebben lijköpeningen verspreid over den aard dezer teekenen?

VII. Wat kan men ter voorbehoeding dezer ziekte op redelijke gronden beproeven?

En eindelijk:

VIII. Welke is de behandeling in de verschillende tijdperken van haar bestaan?

I.

Met welke teekenen openbaart zich deze ziekte?

Alhoewel deze ziekte, door zoo vele bijkomende omstandigheden, onder verschillende vormen voorkomt, of liever, de bestendige en wezenlijke verschijnselen, door de toevallige onderscheiden gewijzigd worden, zoo vinden wij echter ook bij sommige schrijvers deze ziekte met teekenen geboekt, welke aan geheel andere ziekten, dan aan de eigenlijke kraamvrouwen-koorts eigen zijn.

Men hebbe slechts de vroegere schrijvers met die der laatste 20 jaren, en met onze eigene waarnemingen, te vergelijken, en men zal zich van de waarheid dezer stelling overtuigd houden.

Het is daardoor hoogst moeijelijk eene eenvoudige beschrijving der ziekte te geven, hoezeer ik trachten wil hier slechts van die verschijnselen te gewagen, welke bestendig met deze ziekte verbonden zijn, terwijl in een volgend hoofdstuk nog wel gelegenheid zal zijn over de meer toevallige teekenen te spreken.

Ik behoef bijna niet te herinneren, dat deze ziekte, alleen in het kraamtijdperk wordt waargenomen; en hier nu vertoont zij zich, zoo wel bij

haar, die veel, als die weinig of voor de eerste maal gebaard hebben; zonder onderscheid, of de verlossing moeijelijk en door de kunst, of gemakkelijk en spoedig plaats heeft, en zoo wel sterke als zwakke, gelijk ook even zeer jonge als oudere vrouwen.

Ik neem in het geheele verloop der ziekte twee tijdperken aan, welke mij praktisch zeer gewigtig toeschijnen: het eerste neemt zijnen aanvang met het begin der ziekte, en eindigt daar, waar zij haren hoogsten trap (*ἀκμν morbi*) bereikt heeft, door sommigen met regt het ontstekingstijdperk genoemd; waar dit ophoudt, begint het tweede tijdperk, hetwelk in gezondheid, in eene andere ziekte, of met den dood eindigt.

Eerste tijdperk.

Voor zich eenig kennelijk teeken dezer ziekte openbaart, neemt men somtijds eenige voorloopers waar, als daar zijn: misselijkheid, vermoeidheid, hoofdpijn, vooral boven de oogen, wier glans verminderd is, onrust, angst, enz. Dezelve zijn echter ook dikwijls het gevolg der voorafgegane verlossing; bestaan menigmaal, zonder dat de kraamkoorts volgt, terwijl ook dikwerf deze ziekte zonder eenigen voorlooper en plotseling ontstaat.

Met of zonder deze en andere voorboden, op den 2den, 3den of 4den dag na de bevalling, ontwaart de lijderesse, ter zijde van den buik, in de diepte van de eene of andere heupstreek, meestal in de linker, somtijds ook in beide, een pijnlijk gevoel, dat zich naar de lies toe uitstrekt, en bij de drukking met de hand vermeerderd wordt. Deze pijn,

welke ik met anderen, voor een kennelijk teeken van het opkomen der ziekte houd, ontstaat somtijds ook vroeger, onmiddelijk of weinige uren na de bevalling, en somtijds eerst op den 5—14 dag; meestal nogthans was zij op den 2—4 dag aanwezig (2).

Weinige uren hierna, doorgaans des avonds, ontstaat er eene koortskoude, die nu eens matig, dan eens hevig, nu eens van langen, dan van korten duur is, zoo dat zij hier eens een half, daar wederom verscheidene uren aanhoudt; er kan, even als dit bij andere ziekten wel plaats heeft, uit de mindere of meerdere hevigheid of langen duur der koortskoude, dikwijls het mindere of meerdere gevaar der ziekte worden afgeleid. Somtijds ontstaat de koortskoude gelijktijdig met de zogkoorts, of volgt dezelve onmiddelijk op; in alle gevallen heb ik ze echter nog nimmer geheel zien ontbreken. Met deze koortskoude verbindt zich nu eene ondragelijke hoofdpijn, inzonderheid boven de oogen, met duizeligheid en klopping der slaapslagäderen vergezeld; daarbij gevoelt de lijderes zich onrustig, angstig en neerslagtig, terwijl de pols klein, ingetrokken, doch snel zich voordoet. — De tong is meestal in het begin zuiver, hoezeer de lijderessen reeds nu niet zelden, met misselijkheid en neiging tot braken, gekweld worden.

Op deze koude volgt nu spoedig hitte en droogte

(2) Vele geneesheeren hebben de eerste pijn in den omtrek van den navel beschreven; ik begrijp dit niet, en moet vooronderstellen, dat zij zich hier meer op het zeggen van de zieken verlaten, en in de eerste uren der ziekte een eigenonderzoek nagelaten hebben.

der huid; de hoofdpijn verheft zich nu meer en meer, even gelijk nu ook de pols ruimer, maar ook veel harder en sneller wordt, en zelfs 130 tot 145 slagen in eene minuut levert, welke snelheid een eigenaardig teeken dezer ziekte is, en ook bij de meeste schrijvers, als zoodanig wordt opgegeven; somtijds hebben de zieken nu ook reeds eenen hevigen dorst, welke altijd in een verder verloop aanwezig is, en dikwijls onleschbaar en onverdragelijk, tot aan het einde toe bijblijft. — Nu ontstaat er na korteren of langeren tijd, meestal slechts hier en daar, een plaatselijk zweet; de koorts schijnt hierop natelaten, doch enkel om in het vervolg zich met meerder kracht te verheffen.

Het pijnlijk gevoel, hetwelk de lijderesse reeds voor den koortsaanval, in eene of beide de heupstreken (*regio iliaca*) ontwaarde, klimt nu, naar mate de koorts toeneemt, en indien men deze plaats naauwkeurig onderzoekt, bespeurt men eene omschrevene zwelling, die op het aanraken hoogst pijnlijk is, en boven welke de huid hare gewone kleur behoudt; dat gezwel verdwijnt somtijds aan de eene, en komt aan de andere zijde weder te voorschijn; met de meer en meer klimmende koorts, verspreidt zich nu de pijn van deze plaats naar de schaamstreek, en door den geheelen buik, even alsof van dit middelpunt de plaatselijke aandoening uitgaat. Nu duldt de buik ook geene de minste aanraking, zij durven door de drukking des middelrifs op de buikholte naauwlijks ademhalen, en zelfs de last der beddedekens is de zieke onverdragelijk. De drukking op de baarmoederstreek is minder pijnlijk, in-

dien zij bij de voorafgegane verlossing, geene beleedigingen heeft ondergaan; door deze hevige buikpijn liggen de zieken bij voorkeur op den rug, met de kniën omhoog, en de ligging op de zijde is met verheffing van dezelve verbonden. — Vermindert nu de pijn eenigzins, met het nalaten der koorts, dan zal dezelve toch bij de oprigting, en bij andere bewegingen des ligchaams, en vooral bij de uiterlijke aanraking zich duidelijker openbaren.

De koorts, die dikwijls met den eersten aanval, naar de wijze eener *febris intermittens*, met vermindering der pijn heeft nagelaten, keert nu dagelijks met koude en hitte, al heviger terug, met weinig of slechts plaatselijk zweeten, gaat zelden weder geheel af, maar neemt nu eenen remitterenden loop aan. Met dezelve krijgen alle toevallen eene hevigere gedaante: de pijn, uit wier hevigheid en uitgestrektheid, men het best op den graad van ziekte kan besluiten, strekt zich nu somtijds naar achteren, boven en over den geheelen buik uit, en bereikt, naar mate van den haastigen aard der ziekte, minder of meerder spoedig den hoogsten graad; alle deelen, die in het bekken gelegen zijn, zoowel als die met de verlossing in verband staan, schijnen te lijden; de buik begint meest met den derden dag eenigzins te zwellen. Was de ziekte ontstaan, voor dat er zog in de borsten afgescheiden is, dan wordt deszelfs afscheiding grootelijks belemmerd; doch breekt de ziekte uit, na dat er reeds zog in de borsten bestaat, dan blijft dit ook veeltijds in dit tijdperk voortduren; de kraamzuivering echter, krijgt vaak een' onaangenamen reuk en heeft

op eene zekere hoogte der ziekte slechts matig plaats; maar nooit heb ik haar geheel onderdrukt gezien, ofschoon velen dit hebben waargenomen (3).

Ligtelijk zal men begrijpen, dat bij zulk eenen graad van lijden in de buikholte, ook *consensuele* teekenen van onzuiverheden, in de eerste wegen kunnen ontstaan. — De tong, welke bevorens daarvan geene blijken droeg, wordt nu, naar gelang de koorts met al de toevallen klimt, geelachtig wit beslagen; de misselijkheid neemt toe, de zieken braken meestal met slijm vermengde galachtige stoffen, dat niet voor den galachtigen aard der ziekte, maar meer van de hevige aandoening der buiksingewanden getuigt, zij kunnen niets eten noch drinken, en braken het genuttigde ook terstond weder uit. De stoelgangen, die zelden op den eersten dag der ziekte menigvuldig zijn, hebben met den 2 of 3 dag dikwijls plaats, met schijnbare verligting der zieken; doch zij nemen meer en meer toe, zonder dat er eene wezenlijke beterschap bespeurd wordt, en al moge op derzelver onderdrukking de toevallen verergeren, en, gelijk daarop doorgaans geschiedt, het braken toenemen, zoo hebben zij zich toch hoogst zelden heilzaam en *critisch* betoond. De stoelgangen zijn zeer onderscheiden van aard en kleur, en worden menigmaal door hevige stoelpersingen vooraf gegaan. De pis levert niets bestendigs op: in den eersten koortsaanval is zij dikwijls helder, in het vervolg donker gekleurd, troebel, met of zonder wolkje of grondzetsel.

(3) Doch hetzij dezelve overvloedig of zeer weinig wordt afgescheiden; het is van weinig invloed op den graad der ziekte.

Het bloed bezit veeltijds eene spekkorst en des te meer, naar gelang de gesteldheid der lijderessen, de heerschende ziekte-gesteldheid, enz. de ontstekingaardige toestand begunstigen.

Menigmaal, wanneer de aandoening in den buik hevig is, worden ook de borstingewanden aangetast, en de zieken door pijn, drukking, steken in en op de borst, hoesten enz., gekweld. De ademhaling wordt hierdoor nog moeijelijker, het gezigt opgezet en de wangen, even als het bindvlies der oogen, rood. Deze ontstekingaardige aandoening der borst zag Professor NÄGELE bij vele lijderessen in de epidemie, welke hij te Heidelberg, in 1811 en 1812 waarnam.

Bij dit hevig lijden voegen zich nog vele andere teekenen, die grootendeels van eenen hysterischen aard zijn: de zieken zijn zeer gevoelig; doch gelijk ik reeds aanmerkte, neerslagtig, beangst en moedeloos; zij zien het gevaar, waarin zij verkeeren, en het gelaat draagt in dit tijdperk van opkomen reeds de blijken, dat ligchaam en ziel zich in eenen treurigen staat bevinden.

Met deze verschijnselen, waarbij de pols in hare snelheid nog toeneemt, houdt nu dit eerste tijdperk op, hetgeen veeltijds met den 3—5 dag het geval is, in overeenstemming met den meerder of minder activen aard en hevigheid der ziekte, naar mate van de behandeling, van de heerschende ziekte-gesteldheid en van andere omstandigheden, die dit verloop kunnen vertragen of versnellen; zoo dat zelfs binnen de 24 uren en nog vroeger, in eenen koortsaanval, na het ontstaan, dit tijdperk reeds is

afgeloopen, waarvan DENHAM, NÄGELE, SIEBOLD en anderen gewagen. — Eveneens kan het zich onder gunstige omstandigheden tot den 7den dag uitstrekken; doch soortgelijke gevallen zijn uitzonderingen op den gewonen regel.

Hierop gaat zij in het tweede tijdperk over, en de ziekte beslist zich door verdeeling, in gezondheid; door uitstorting, meestal in den dood, zeldzaam in eene chronische ziekte, en hoogst zelden in gezondheid; en eindelijk door versterving, een zeldzame uitgang, in den gewissen dood.

Is de ziekte nu tot verdeeling geneigd, dan nemen alle teekenen van nu aan af. Dit gebeurt namelijk, naar het minder of meerder haastig verloop den derden, vierden, vijfden, ja zevenden, achtsten en elfden dag.

De pijn in den buik vermindert in uitgestrektheid, zoowel als in hevigheid, de beweging en oprigting des ligchaams geschiedt vaardiger en gemakkelijker, en eindelijk verzekert het betasten van den buik, die weder zachter en dunner begint te worden, dat de plaatselijke aandoening geweken is. De lijderessen beginnen nu weer, in evenredigheid, dat de pijn in den buik afneemt, ruimer en gemakkelijk adem te halen. — De koorts maakt merkbare tusschenruimten, neemt met een algemeen, warm zweet af; de polsslagen verminderen ieder uur in getal; de dorst kan beter gestild worden, en nadert nu meer den natuurlijken trek. Het braken stilt zich van lieverlede, gelijk ook de darmontlastingen meerderen zamenhang verkrijgen, en niet te menigvuldig, noch te spaarzaam plaats hebben.

De Urine neemt eene stroogele kleur aan, en is van een wolkje of rood grondzetsel voorzien. De borsten zwellen meer en meer op, herkrijgen hare gezonde *turgor* weder, en scheiden meer zog af, terwijl ook de kraamzuivering, indien er niet te veel tijd na de verlossing verstreken is, rijkelijker plaats vindt. De zieken hebben daarbij veeltijds eenen verkwikkenden slaap, ontwaken beter gezind; het gelaat herneemt zijne vorige vrolijke en natuurlijke trekken, en alles kenteekent, dat de verrigtingen haren natuurlijken loop terug ontvangen, en de hoogst gevaarlijke ziekte gelukkig is afgeweerd.

Men zal hier uit reeds opmerken, dat de teekenen der *crisis* zeer onderscheiden zijn; en inderdaad, wij moeten op geen enkel ons vertrouwen vestigen, indien het met geene verligting der wezenlijke, met de ziekte onmiddelijk in verband staande, toevallen verbonden is, dewijl er ook velen van de opgenoemde plaats hebben, zonder dat zij wezenlijk heilzame, maar integendeel dikwijls gevaarlijke, gevolgen hebben. Sedert ik echter de *Calomel* in onderscheidene verbindingen, naar de methode van JOHN DAVIES en VAN DEN ZANDE toedien, is mij altijd het beste teeken eener aanstaande verdeeling geweest, als er beginselen van speekselvloed ontstaan, door welke PUZOS ook deze ziekte heeft zien genezen. — Sommigen willen een gierstuitslag critisch hebben waargenomen; doch het blijft altijd een dubbelzinnig verschijnsel.

Al zijn nu ook de verrigtingen hersteld, zoo keeren toch de krachten veeltijds eerst na langen tijd terug; de lijderessen blijven zeer gevoelig voor

iedere temperatuurverandering, en velen lijden nog lang aan dwalende pijnen en eene eigenaardige verdooving der onderste ledematen (4).

Is de ziekte, hetzij om hare hevigheid, hetzij uit hoofde eener ongenoegzame geneeswijze, of om eenigerhande oorzaak, niet tot verdeeling geschikt, maar gaat zij in uitstorting uit, dan nemen alle verschijnselen nog eene meer ongunstige wending en in 24—48 uren en eerder, kan de uitstorting hebben plaats gegrepen. Dat deze uitstorting dreigt te geschieden, bevestigen de volgende toevallen: de buik, die over de geheele uitgestrektheid hoogst pijnlijk is, zwelt meer en meer op, wordt trommelzuchtig en krijgt het aanzien als van eene zwangere; de koorts wordt bijna aanhoudend, de hitte wisselt met koude niet meer af; er verschijnt dikwijls een gevaar teekenend gierstuitslag. De pols wordt kleiner, zwakker, doch sneller en menigvuldiger, en telt zelfs 140—150 slagen in eene minuut, de dorst is onleschbaar, de tong wordt drooger en ruw, de tanden verliezen hare reinheid, het braken wordt al heviger, met de grootste inspanning; de drekstoffen worden vloeibaarder, kwalijkriekender en menigvuldiger ontlast.

De borsten zijn slap en weigeren bijna hare verrigting te vervullen, even zoo wordt ook de kraamzuivering al onaangenamer van reuk, bleeker van kleur en hoogst gering; de huid scheidt plaatselijk

(4) Ik heb ook onlangs, gedurende dat de lijderes nog onvolkomen hersteld was, instorting gezien, welke wederom met de gewone inflammatorische teekenen aanving, en met eene doodelijke uitstorting eindigde.

een koud, kleverig, stinkend zweet af. De hoofdpijn vermindert allengskens; de wangen worden met eene donker roode vlek geverwd, en het overige gelaat krijgt een treurig bleek aanzien: deszelfs eigenaardige trekken getuigen van den grootsten angst, en het is of zij met denzelven, den arts tot medelijden zoeken te bewegen, om den dreigenden doodsengel van haar af te weren.

Heeft de uitstorting nu plaats gegrepen, dan ontdekt men nog meer in het oog loopende veranderingen. Plotseling ziet men de grootste zwakte ontstaan, welke noch met den duur, noch met de hevigheid van het voorafgegane lijden in verband staat. De volsappige vrouw, die slechts sedert drie, vier of vijf dagen met deze ziekte is aangetast, die nog kort te voren over de hevigste pijnen klaagde, met hevige koorts en sterke hitte gekweld was, ligt daar bijna als eene schijndoode, stil neder: de pols is naauwlijks meer voelbaar, doch blijft even snel; de ledematen zijn ijskoud, de lippen beven, even als de tong, die met eene bruine, zwarte korst bedekt en droog is, bij sommigen ontstaan *petechiën* en ander huid uitslag; haar oog is niet meer geheel vatbaar voor den prikkel des lichts, en zij verbeeldt zich, bij helderen dag in het duister te wezen (5). Het is of de buiksingewanden verlamd zijn, en de dood als van daar zich door het ligchaam verspreidt: de trommelzuchtig opgezette buik is nu zacht en bijna onpijnlijk op het aanra-

(5) Frizze (Medic. Annal. Th. 1. p. 190.) Vogel, (Handbuch Th. 2. p. 264), Schaeffer (Medic. Erdbes. v. Regensburg) en anderen, houden dit voor een zeker teeken van den nabijzijnden dood.

ken; de ontlasting van drekstoffen en Urine geschiedt onbewust en de slikking is belemmerd. Ook het aangezigt draagt nu de kenmerken van de grootste verandering en van de vernielende inwerking der ziekte; want de onkenbare gelaatstrekken, de vale doodskleur, het koude voorhoofdszweet, de ingevallen slapen, met een woord, het Hippocratisch gezigt, getuigen maar al te zeer, dat de dierlijke huishouding met den dood worstelt. Vraagt men echter de zieken naar haren toestand, die meestal tot weinige uren voor den dood, zich bewust zijn, dan gevoelen zij zich wel, doch moede en zwak; sommigen verlangen zelfs nog verbed te worden. Maar helaas! weinige uren daarna zegeviert de onverbiddelijke dood in het strijdperk; het zij dat de zieken zacht ontslapen, het zij onder allerlei hevige verschijnselen; krachtsuitputting en zenuwtoevallen, als: ijlingen, muggenvangen, peeshuppeling, hikik, enz. — het zij, ingeval de borstingewanden mede in het lijden deelen, tijdens of na de plaats gehad hebbende uitstorting, door stikking.

Met deze toevallen volgt de dood meest tusschen den 5—8 dag; doch er bestaan ook voorbeelden, dat de dood door uitstorting, op den 2 en 3 dag volgt. Dit hangt vooral van de grootere werkdadigheid der ziekte af; de toevallen volgen zich dan natuurlijk ook schielijker op: in 24 uren heeft het eerste tijdperk reeds zijne hoogte bereikt, en in even zoo vele uren daarna, is de doodelijke uitstorting reeds geschiedt. — Zelfs heb ik 36 uren na de verlossing den dood zien ontstaan en SACHTLEBEN (6), CURT

(6) Kritik der vorzügl. Hypothesen des Kindbett-Fiebers, pag. 120-121.

SPRENGEL (7), SIEBOLD (8), en meer anderen gewagen van in 24 uren deze ziekte een doodelijk einde te hebben zien nemen; maar ik geloof met den laatstgenoemden, dat in die gevallen het eerste tijdperk reeds tijdens de zwangerschap, voor de verlossing, of wel en liever, tijdens eene langdurige verlossing (9), is begonnen, welk gevoelen ik in het vervolg ook nog hoop te staven.

Hoezeer doorgaans, zoo geschiedt echter de uitstorting niet altijd zoo spoedig, wordt wel eens *chronisch* en neemt somwijlen de gedaante van de gewone buikwaterzucht aan, welke hoogst zelden tot heil der zieke eindigt, maar meestal na geruimen tijd lijdens, hetzij door de zamengroeijingen, die de ingewanden ondergaan hebben, hetzij door eindelijke uittering den dood aanbrengt.

Dat de uitstorting een meer slepend verloop zal aannemen, is te verwachten, wanneer vooreerst het eerste tijdperk langzaam voortgaat; de teekenen van ontsteking niet den hoogsten graad bereiken; de toevallen der uitstorting, na dat de tijd ter verdeeling verstreken is, matiger zijn, en niet zulk een vreesverwekkend aanzien krijgen; en eindelijk, wanneer na de plaats gehad hebbende uitstorting, het gelaat, de pols, de ademhaling en de staat des buiks de kenmerken dragen, dat de levenskrachten nog genoegzaam zijn, om de dierlijke huishouding te kunnen schragen, terwijl dan onderscheidene

(7) Pathologia Specialis, p. 270.

(8) SIEBOLD, Darstellung des Kindbett-Fiebers. Frankf. a. M. 1826, pag. 44.

(9) VAN DEN ZANDE, Observations. Anvers.

omstandigheden, voorkomende gedurende het verder verloop, even als bij *ascites acutus* ten maatstaf van de gelukkige of noodlottige uitkomst strekken moeten.

De laatste en noodlottigste uitgang eindelijk, die deze ziekte neemt, en met den gewissen dood eindigt, is de versterving; zij heeft plaats, waar de teekenen van ontsteking zeer hevig zijn, en vooral na langdurige en moeijelijke verlossingen, wanneer, door de voorafgegane inspanningen de levenskrachten veel geleden hebben, en nu onder de verschijnselen van zenuw- of rotkoorts, eer men in staat is door genoegzame middelen, het dreigend gevaar te keeren, de versterving plotseling geschiedt, en het laatste levensvonkje spoedig wordt uitgebluscht.

Eenmaal ben ik van zulk een geval getuigen geweest. Het was in de maand October 1826, bij eene vrouw, die van het derde kind, na lang sukkelens met de tang verlost was, en daarbij veel had geleden: weinige uren na de bevalling des morgens ontstond de hevigste pijn in de linkerzijde, welke zich reeds tegen den middag door geheel den buik had uitgestrekt, met eene hevige koorts, die met eene lange koude begonnen, en nu in brandende hitte overgegaan was. Des namiddags te 4 uren, toen ik voor de eerste maal de zieke zag, kon de buik de minste aanraking niet meer lijden. De pols sloeg 120 in ééne minuut, de dorst was hevig, in het kort, alles kondigde een groot gevaar aan. Des anderen daags 's morgens te 10 uren was, in weerwil eener geschikte behandeling, de ontstekings-toestand nog heviger. De buik was op-

gezet en niet minder pijnlijk, de pols 110 slagen; de dorst onleschbaar. — Des avonds te 8 uren, was de geheele toestand omgekeerd. De hevige pijn was verdwenen, de buik eenigzins opgezet; de pols zwak, klein, ja zelfs bijna niet te voelen; het aangezigt ingevallen; de zieke was zich zelve niet meer bewust, de ledematen waren marmer koud, en de huid was met een koud kleverig zweet bedekt, des nachts voegden zich hierbij eenige verschijnselen van zenuwkoorts, welke in die maand meer dan gewoonlijk voorkwam, en in den morgenstond was zij niet meer.

Bij de lijkopening bleek, dat er weinig *ichoreus* vocht in de buik was uitgestort; doch de ovariën en de trompetten waren hier en daar van zwarte vlekken voorzien, gelijk ook de zijwanden van de baarmoeder; tusschen deze vlekken waren de vaten sterk opgezet en donker rood, gelijk ook het buikvlies, dat door den hoogsten graad van ontsteking scheen aangedaan te zijn geweest, zich rood gekleurd vertoonde.

Met deze beschrijving, meen ik genoegzaam de verschijnselen dezer ziekte te hebben opgegeven, waarmede zij zich in de meeste gevallen openbaart. Intusschen moet ik herinneren, dat zij zich vaak zoo onderscheiden voordoet, dat men gerust stellen kan, dat er geen toeval van eenige koorts bestaat, hetwelk zich met haar niet verbonden heeft; doch wij hebben al die teekenen, welke deze en gene bij dezelve heeft waargenomen, en die met haar wezen niet in verband staan, bij voorkeur achterwege gelaten, uit hoofde hierdoor de onderkenning eer

moeijelijker gemaakt, dan bevorderd zoude worden.

Liever wil ik mij dan nog eenige oogenblikken, met de onderscheidingsteekenen van die gebreken, bezig houden, welke, vooral in den beginne, met onze ziekte zouden kunnen verward worden (10).

1.) *Van de naweeën.* Hiervan onderscheidt zich deze ziekte, door de aanhoudendheid der pijnen, die bij de naweeën, nu en dan nalaten, en bij poozen terug keeren, daarenboven nemen deze pijnen met de hevigheid der ziekte toe, terwijl de naweeën, hoe langer hoe meer afnemen; door de afwezigheid van koorts bij deze laatsten, en eindelijk, doordien bij de naweeën, de buik minder gespannen en gevoelig is, dan bij de kraamvrouwenkoorts, waar de pijn bij de uiterlijke drukking zeer hevig wordt.

2.) *Van de zogkoorts* onderscheidt zich deze ziekte, door de plaatselijke ontsteking in de buikholte, en door de hevige koorts, welke bij de zogkoorts ontbreken, terwijl deze laatste niet met die groote verzwakking en angst, maar daarentegen met stekende pijnen onder de oksels, en in de borsten verbonden is, en eindelijk, dat hier de borsten door het zog gespannen en gezwollen zijn.

3.) *Van het windkolijk* (*colica flatulenta*), dat in meerdere of mindere mate dikwijls bij kraamvrouwen wordt waargenomen, door de hevige koorts, de meer bepaalde en hevige pijn, welke bij het

(10) Abhandlung von dem Kindbetterinnen-Fieber, V. N. Hulme, Leipzig, 1772. p. 14.

kolijk niet bestendig, noch kloppend is, en zich van de eene plaats naar de andere begeeft.

4.) *Van den gierstuitslag*, die ook dikwijls, en meestal ten gevolge van het te veel koesteren, in het kraambed ontstaat, door de afwezendheid van de plaatselijke aandoening des buiks, door den beteren staat der krachten, doordien zich derzelver toevallen veel later na de bevalling openbaren, en met jeukte en steken der huid gepaard gaan. En wanneer hij ook als toeval, zich met de kraamvrouwenkoorts vereenigt, zoo heeft hij geene verligting ten gevolge, gelijk dit bij de *fibris miliaris* het geval is.

5.) *Van de ontsteking der baarmoeder*, waaraan de oorzaak dezer ziekte zoo menigmaal en verkeerdelijk is toegeschreven, door de zwaarte en zwelling, ter plaatse van de baarmoeder, en het brandend en kloppend gevoel in die streek, welke bij de kraamvrouwen-koorts geheel ontbreken.

Ik reken het niet onvoegzaam, ten slotte van dit hoofdstuk, nog een en ander omtrent de voorzegging te laten volgen.

Deze ziekte is over het geheel hoogst gevaarlijk; maar ik geloof ook, dat zij vooral in de burgerpraktijk, niet zoo veelvuldig hare verwoesting zou aanrigten, indien men steeds tijdig de hulp van den geneesheer inriep. — Dit helaas! is niet altijd het geval, en zeer dikwijls wordt haar begin niet geteld, of voor naweeën gehouden, en dan de dwaling te laat ontdekt, zoodat de ziekte reeds te ver gevorderd is, om nog eene volkomene genezing te hopen.

De *Prognosis* is, even als in andere haastige ziekten, over het algemeen op de gesteldheid des ligchaams, de hevigheid der ziekte, enz. gegrond, en de gunstige, ongunstige en doodelijke toevallen, verkondigen hier ook herstelling, gevaar of den dood.

Gunstige teekenen zijn: als de ziekte niet onmiddelijk maar eenige dagen na de verlossing begint; wanneer de eerste koortskoude daarbij niet sterk en langdurig is. Verder weinige belemmering in de afscheiding van het zog, en de kraamzuivering; het verschijnen van een algemeen warm zweet, na iederen koortsaanval; de afscheiding van gele, van een rood grondzetsel voorziene *urine;* en over het algemeen, wanneer eenige vermeerderde afscheiding met verligting is verbonden; het langzamer worden van den pols; maar vooral, als de buik niet zeer pijnlijk is, de aanraking nog eenigermate kan verdragen worden; de ademhaling meer vrij, de angst niet hevig is; en eindelijk, wanneer de opgezette buik dunner wordt, de pijnen naar evenredigheid der overige toevallen afnemen, en de lijderessen zonder veel ongemak op eene der zijden kunnen leggen.

Ongunstige teekenen. Hoe eer de ziekte na de bevalling zich openbaart, des te gevaarlijker pleegt zij te zijn. Naar mate de buik lijdt, hoe pijnlijker en meer opgezet, des te slimmer. Overigens een kleine snelle pols, moeijelijke ademhaling, groote angst en neerslagtigheid; eene colliquatieve, de krachten vernielende buikvloeijing en deszelfs plotselinge onderdrukking; koud, kleverig zweet

aan sommige plaatsen des ligchaams, als aan het gezigt, den hals, de borst, enz. eene drooge gespletene, bevende tong, roodheid der wangen, welke in eene gele kleur uitloopt, zwak ligchaamsgestel en voorafgegane verzwakkende en neêrdrukkende zielsaandoeningen, en eindelijk het epidemisch verschijnen der ziekte.

Doodelijke teekenen. Sterk trommelzuchtig, opgezette en tevens ijskoude of zeer heete buik, het opkomen van pijn in den rug, na de plaats gehad hebbende uitstorting; verhoogde of geheel verdoofde prikkelbaarheid des ligchaams; het onweêrstaanbaar verlangen, om verbed te worden; schijnbare duisterheid des ziekenvertreks; een hoogst zwakke, naauwelijks merkbare pols, en eindelijk marmerkoude ledematen, stamelende spraak, *Hippocratisch*, geheel geschokt, gelaat, enz.

Dit weinige zal voor den omzigtigen geneesheer genoegzaam zijn, om in zijne voorzegging niet te dwalen, en ik meen dus dit gedeelte, hier te kunnen besluiten, om tot een ander, niet minder moeijelijk vraagstuk over te gaan.

II.

Waarin moet de grond van haar ontstaan worden gezocht?

Gelijk men in de beschrijving der teekenen, waaronder zich deze ziekte vertoont, verbazend van

elkander is afgeweken, en zelfs iedere met koorts verbondene ziekte bij kraamvrouwen, met den naam van kraamvrouwen-koorts bestempelde, zoo ook was men van de vroegste tijden, gelijk ik reeds te voren opmerkte, in de grootste en meest onderscheidene tegenspraak omtrent den aard en de naaste oorzaak dezer ziekte.

Ik zoude de grenzen van mijnen arbeid overschrijden, en nutteloos tot enkel naschrijven van zoo vele vroegere geneesheeren, vooral van N. HULME en SACHTLEBEN (11) moeten vervallen, indien ik hier breedvoerig over de beoordeeling van de verschillende meeningen wilde uitwijden. Daarenboven twijfel ik zeer, of er thans wel eenig geneesheer gevonden zal worden, die, niet blind voor hetgeen wat onderzoek en ervaring ten dezen aan de hand geven, den eenigen en naasten grond der ziekte, om slechts van de voornaamste te gewagen, zoeken wil in de onderdrukking der kraamzuivering, in de verplaatsing van zog in de buikholte, en ontsteking der baarmoeder, van het net, van de darmen, of in andere afwijkingen meer; naardien aan elk, die deze ziekte met eenige oplettendheid heeft gadegeslagen, de ervaring wel geleerd zal hebben, dat deze ziekte dikwijls in hare hevigheid woedt, zonder dat de kraamzuivering, noch in hoeveelheid, noch in hoedanigheid eenige ongeregeldheid vertoont; evenzeer hij ondervonden zal hebben, dat deze ziekte meestentijds reeds daar is, eer er zog is afgescheiden, dat vaak, gedurende haren geheelen loop, de zogafscheiding ongestoord voortgaat,

(11) HULME en SACHTLEBEN, aangevoerde werken.

en dat het in de buikholte uitgestorte vocht, gelijk wij in het vervolg ook toonen zullen, niet de minste overeenkomst met het zog bezit. Ieder zal dan met den grooten WALTER moeten getuigen: „Es sei „ein spasshafter Einfall, sich bei diesem Fieber eine „Milchversetzung zu gedenken." — Niet minder zal hij uit den aard van het verloop der ziekte opmaken, dat evenmin de oorspronkelijke zetel der ziekte in de baarmoeder, in het net of in de darmen te zoeken zij, te minder, dewijl de lijkopeningen ook menigmaal den ongeschonden staat dezer ingewanden aanduiden, en ons, ingeval zij aan de ziekte minder of meerder deel hebben genomen, overtuigend leeren, dat zij slechts *consecutief* of toevallig zijn aangedaan geworden; met dit aan te nemen, ontkent men daarom geenszins, dat bij moeijelijke verlossingen de baarmoeder door medegevoeligheid, haar lijden aan andere deelen overbrengt, en dusdanig tot het ontstaan der ziekte kan medewerken, gelijk in het vervolg nader zal worden ontwikkeld.

Doch laat ik mij bij deze en andere gevoelens niet langer ophouden; ons verder onderzoek over den waren aard der ziekte, zal derzelver ongenoegzaamheid nog nader bevestigen.

Hoezeer nu ook SCHENK, BONETUS, MORGAGNI en anderen, het buikvlies in deze ziekte altijd in ontsteking vonden, zoo meenden zij echter, dat dezelve nimmer oorspronkelijk ontstaan, en slechts een gevolg van de aandoening der nabijliggende deelen zijn kon. JOHNSTON en J. G. WALTER (12) nogtans,

(12) De morbis periton et apoplexia, 1785.

kwamen op het denkbeeld, dat het buikvlies, en geenszins de darmen of baarmoeder oorspronkelijk lijden, en van daar het uitgestorte vocht in de buikholte werd afgescheiden, om de zoogenaamde kraamvrouwen-koorts voort te brengen. Dit denkbeeld scheen destijds minder aannemelijk toe, althans bleef hetzelve eenigen tijd bijna onbekend. Maar weinige jaren daarna toonde BICHAT, die zich als ontleedkundige reeds het grootste gezag had verworven, door talrijke proeven, dat deze deelen, hoewel in ligging elkander nabij, echter in geval van ziekelijke aandoening, van elkander geheel onafhankelijk zijn.

Naarmate nu ook deze stelling meer en meer de welverdiende goedkeuring verwierf, nam men ook aan, dat de naaste oorzaak der kraamvrouwenkoorts in de ontsteking van het buikvlies bestaat.

Wilde men met J. DAVIES (13), deze ontsteking slechts voor eene afgelegene werking der ziekteoorzaak houden, om dat vermeerderde toevloed van bloed, de oorspronkelijke ziekte-oorzaak in eenig deel niet zijn kan, alvorens dit deel van den gezonden staat is afgeweken, om meer bloed, dan natuurlijk is, op te nemen, dan moet men ook bij alle ontsteking-ziekte die verandering, welke men hedendaags gewoon is voor de naaste oorzaak te houden, slechts voor uitwerksel en toeval beschouwen; maar zal men, bij onze tegenwoordige natuur- en ziektekundige kennis, in de geheimen der dynamische werking dieper dan tot hier kunnen doordringen, om het eigenlijke wezen van zoo

(13) Lond. Med. Repository. Sept. 1824.

vele ziekten op te sporen? Wij twijfelen er volkomen aan. En is het dan niet hoogst noodig, bij dezen bekrompen staat onzer kennis, de oorspronkelijk te weeg gebragte verandering, voor de naaste oorzaak der kwaal te beschouwen? Want waarop zoude men anders eene redenmatige geneeswijze kunnen vestigen?

Ik heb dan ook allezins reden, om met hen in te stemmen, die de naaste oorzaak in de oorspronkelijke aandoening van het buikvlies aannemen; doch met zoodanige wijzigingen, welke ik nu, bij eene meer opzettelijke beschouwing van den aard en zitplaats der ziekte, ga ontwikkelen.

Ik wil vooraf twee waarnemingen mededeelen, welke mij hiertoe in vele opzigten zullen te stade komen.

Eerste waarneming. Maria G., 21 jaren oud, van eene volbloedige, sterke gesteldheid, was op den 3 November des voorledenen jaars voor de eerste maal, na lang sukkelen, doch door de natuur, bevallen. Den anderen avond was zij door eene sterke koude aangetast, welke omtrent eén uur daarna in hitte overging, waarbij zij eene sterke pijn ter linkerzijde van den buik gevoelde. Den 5 November, des morgens, toen mijne hulp verlangd werd, vond ik haar in den volgenden toestand: hoogst pijnlijke buik, welke inzonderheid boven het linker heupbeen niet de minste aanraking duldde; aldaar vertoonde zich een klein rond gezwel, ter grootte van een duivenei. De pols was snel en vol, de tong zuiver, sterke dorst, hevige hoofdpijn, de kraamzuivering wel gering, doch niet ver-

anderd, de borsten niet sterk opgezet. Uit hoofde van den hevigen graad van aandoening, en de bloedrijke gesteldheid, lieten wij 8 bloedzuigers op de pijnlijke zijde leggen, en schreven 8 greinen calomel, met even zoo veel Extr. Hyosciami, in 4 poeders voor, waarvan er alle uren een gegeven werd. — Des avonds, te zes uren, toen ik haar wederom bezocht, had haar weder sedert een uur de koorts aangetast, de pijn was in uitgestrektheid en hevigheid toegenomen, niettegenstaande de bloedzuigers hare werking behoorlijk hadden volbragt, en de poeders waren ingenomen. De pols sloeg 120 slagen in ééne minuut; de huid brandend op het aanvoelen, de dorst hevig, de tong met een wit slijm bedekt; eens stoelgang, braken van een slijmachtig vocht. Dezelfde poeders en omslagen van Herb. Cicutae en flor. Sambuc.

6 November. De nacht was zeer onrustig en slapeloos doorgebragt. De hoofdpijn even sterk, even gelijk ook de pijn, door den geheelen buik was uitgestrekt, de ademhaling beklemd en pijnlijk, de pols sloeg 130—135 slagen in ééne minuut, in één woord, alles duidde op eenen hevigen graad van ontsteking.

Er zijn 3 stoelgangen gevolgd, en klaagt over pijn in de voeten. — Dezelfde geneesmiddelen.

7 Nov. Den verloopen nacht is zij met stoelpersingen gekweld geweest, zonder menigvuldige ontlasting, de buik is gespannen, en blijft het pijnlijkste in de linker heupstreek, de pols echter is zwakker, de tong is geel wit beslagen, het braken duurt voort. — Met de poeders geven wij een Infus.

Valer. C. Spir. Corn. Cerv. en laten eene spaansche vlieg als rubefaciens op den buik leggen.

Des avonds. Zij heeft gedurende den dag 6 waterachtige stoelgangen, de pijn is minder hevig, doch zij is neerslagtig, twijfelt aan hare herstelling, en de angst is haar op het gelaat te lezen; de poeders worden niet verder voortgebruikt.

Den 8, 's morgens. De nacht is even onrustig geweest, de diarrhoea heeft opgehouden; doch zij braakt eene wit groene vloeistof, en alles wat zij nuttigt uit. De wangen zijn rood gevlekt, en het overige van het gelaat geelachtig. De pijn in den buik is verdragelijker, de buik gezwollen en brandend heet.

9 November. Het braken duurt voort, en er zijn 2 wormen daardoor ontlast, de stoelgangen hebben zonder bewustheid plaats, de pols is zwakker en zeer klein; de ledematen koud; zij klaagt over spanning in den nek, het ziekenvertrek komt haar zeer duister voor. Zij krijgt inf. Serpent. et florum arnicae met aq. Cinamoni, en poeders met muskus. Des avonds te 6 ure word ik haastig geroepen, het braken had opgehouden; maar in deszelfs plaats zijn afwisselende krampen in de gezigtspieren, de oogen rollen heen en weder, de ademhaling is snel en afgebroken, de slikking is belemmerd. — Des avonds te 11 uren, houden deze aanvallen plotseling op; zij drinkt met smaak een glas rijnschen wijn, om half twaalf uur bedekt een koud zweet haar ligchaam, en kort daarna, slaat het uur van haar verscheiden.

LIJKOPENING.

Deze werd den 10 November, des morgens ten 8 uren, dus 8 uren na het overlijden verrigt. De darmen waren weinig ontstoken, de buizen van falopius met ontstokene vaten bezet, en in derzelver celweefsel etterachtig vocht, de linker-eijerstok had de grootte van een hoenderei, en was even als de franjes, met blazen bezet, die, bij het openen eerst etter ontlastten, waarna zich een wit taai vlies vertoonde, hetwelk doorgestoken zijnde, met een helder weiachtig vocht was opgevuld; de regter eijerstok en buis van den gewonen omvang, doch sterk ontstoken. Van de buizen aan, werden de ontstokene vaten al minder, hoe meer zij zich over het buikvlies uitstrekten; in derzelver nabijheid, inzonderheid tusschen de baarmoeder en den endeldarm, was het buikvlies met kleine roode strepen bezet, en met eene vaste vezelachtige geele huid bedekt, dit was ook het geval met de breede banden en het darmscheel, waardoor de darmen als aaneengegroeid schenen. Het net deelde op vele plaatsen ook in de ontsteking. Het overige van het *peritonaeum* had zijne doorschijnendheid verloren, was met roode vlekken bezet, en hier en daar van roode stralen, kleine opgezette weivaatjes, voorzien. De baarmoeder was in hare zelfstandigheid niet aangedaan. In de buikholte was ongeveer $1\frac{1}{2}$ pint van een bruin geelachtig vocht uitgestort, in welke geelkleurige vlokken dreven. — De borstholte werd niet onderzocht.

Tweede waarneming. Vrouw S . . . . . , oud 28 jaren,

van eene zwakke teedere gesteldheid en bleeke kleur, beviel op den 24 Mei dezes jaars, met uitzondering van een meer dan gewoon bloedverlies, vrij voorspoedig van haar derde kind. De twee eerste dagen na de verlossing, deden op een gunstig kraambed hopen: de borsten begonnen op te zetten, en er werd reeds matig zog afgescheiden, de kraamzuivering was geregeld: om kort te gaan, zij was, behalve dat zij over zwakte klaagde, vrij wel.

Op den derden dag na de bevalling, den 26 Mei, gevoelt zij in beide zijden van den buik eene pijnlijke drukking, welke zich des avonds onder eenen aanval van koorts, met geringe koude, verhefte.

Den 28 Mei zag ik deze vrouw voor de eerste maal. — Den nacht had zij half slapeloos doorgebragt. De koorts was gering, de pols klein, ingetrokken, doch snel, de buik pijnlijk, welke op de aanraking vermeerderde, ofschoon eene tamelijke drukking, inzonderheid in den omtrek van den navel, nog eenigermate kon worden verdragen, de tong was zuiver, sterke dorst, drukkend gevoel in de voorhoofdstreek, neerslagtig en treurig aanzien; zog en kraamzuivering spaarzaam. Uit aanmerking van het bloedverlies bij de verlossing, van de gesteldheid der vrouw, en van het minder actief karakter der ziekte, werden er geene bloedontlastingen aangewend, maar alleen 10 greinen *calomel* met 6 grein *Extr. Hyposciam.* en 4 greinen *digitalis*, in 12 poeders toegediend, om ieder uur er eene te gebruiken.

29 Mei. De vrouw heeft goed geslapen, de koorts was gering, en eindigde met een algemeen,

doch gering zweet; de pijn in den buik was geringer, en liet zich bij het onderzoek alleen in de regterheupstreek nog eenigzins van belang ontdekken. — De pols was iets ruimer, voller; 100 slagen in éène minuut, geen braking, 2 stoelgangen. Dezelfde poeders.

30 Mei. Den vorigen dag is zij redelijk wel geweest, den nacht 4 uren achtereenvolgend geslapen, de pijn is bijna niet meer te bespeuren, de hoofdpijn gering, het gelaat vrolijker; de dorst niet hevig, de tong zuiver. — Er werden nog 6 poeders gegeven.

31 Mei. Den vorige avond wederom koorts met koude, de nacht onrustig, de pijn en alle andere toevallen zijn bijna even weder zoo verslimmerd, als zij op den tweeden dag der ziekte waren, toen ik de lijderesse voor de eerste maal zag. Op mijn herhaald vragen, zeide zij mij, den vorigen dag een half uurtje te hebben opgezeten, en eene biersoep te hebben gebruikt, waarna zij huiverig geworden, en weder naar bed gegaan is. Ik schreef dadelijk de 12 vorige poeders weder voor.

1 Junij. De pijn is toegenomen en verspreid; iedere betasting duldt de vrouw naauwelijks, zij kan zich wegens de pijn niet wenden, en ligt op den rug. De pols telt 110 slagen. De hoofdpijn is hevig; het zog niet noemenswaard, de kraamzuivering heeft eene vuile, bleeke kleur, de tong is wit beslagen, de dorst sterk; zij braakt, zonder iets dan water te ontlasten, en heeft 3 stoelgangen gehad.

2—4 Junij. Alle verschijnselen zijn langzamerhand geklommen, hoezeer de ziekte een minder

haastig verloop heeft, zoo duidt alles op een groot gevaar: de buik is opgezet, en kan zelfs den last der beddedekens niet verdragen, de angst is op het gelaat te lezen, de pols is zeer snel, maar klein en zwak; koude wisselt bij beurte met hitte af, de dorst is niet te lesschen, maar al wat zij drinkt, verwekt haar benaauwdheid, en wordt weder door braken uitgeworpen. Dagelijks heeft zij, ondanks gepaste middelen, 4—5 vloeibare stoelgangen.

5 Junij. De pijn is minder, doch de buik naar evenredigheid opgezet en gezwollen, hoezeer het kind dikwerf aan de borst gelegd was geworden, zoo was het zog naauwelijks noemenswaardig. De dorst bleef hevig, de ademhaling kort en afgebroken. Er werd vesicatorium op den buik gelegd, en Inf. Valerian met Spir. Corn. Cervi voorgeschreven.

6 Junij. Hoogst onrustige nacht, geene slaap, onleschbare dorst, 10 vloeibare stoelgangen, sterke lendenpijn. De gelaatstrekken zijn geheel veranderd, de regterwang is ligt rood gevlekt; ontelbare onder den vinger verdwijnende polsslagen, bevende tong; over het geheel weinig buikpijn meer, het braken heeft opgehouden. Geneesmiddel: Inf. Flor. Arninc. en Pulveres Camphorae.

6 Junij. Bewusteloosheid, stille ijlingen, trommelzucht, en overigens de toevallen in denzelfden graad als gisteren; tegen 11 ure des voormiddags ontstonden er stuiptrekkingen der ledematen en aangezigtspieren, en ten half een ure, was zij niet meer.

Zeer begeerig het lijk te openen, kreeg ik daartoe, na vele moeite, van de betrekkingen verlof, waartoe ik dan des avonds omtrent 8 uren overging.

LIJKOPENING.

Het buikvleesch zeer ligt ontstoken, doch van zijne doorschijnendheid beroofd, en als met kleine roode stipjes bezaaid; het darmscheel met roode opgezette bloedvaatjes bedekt, de dunne darmen weinig ontstoken, noch door schijnvliezen zamen gekleefd, doch sterk door lucht uitgezet; het net van vlekken, door uitgevaat bloed gevormd, hier en daar voorzien, waarvan sommigen reeds verstorven schenen. De baarmoeder geheel gezond. De eijerstokken, en inzonderheid de buizen van fallopius in eenen hoogen graad van inflammatie, en de eerste met kleine blazen van een vast weefsel bezet, die eenige wit geele wei bevatten. De franjes als met rood was opgespoten, verlengd, opgezwollen en hare vliezen door strembare wei verdikt; in de nabijheid van deze deelen vele gestremde vlokken. De geheele buikholte was met een wit geel reukeloos vocht opgevuld, in hetwelk kleine geele vlokjes dreven. In de borstholte was niets opmerkelijks.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de ziekte zich met pijn in eene of beide zijden van den buik openbaart, en van daar schijnt uit te gaan, om zich door den geheelen buik te verspreiden, mitsgaders, dat de trompetten, franjes en eijerstok-

ken zich, in evenredigheid van de overige deelen in de buikholte, in eenen hoogeren graad van ontsteking en verandering bevinden, gelijk uit de twee voorgaande waarnemingen duidelijk blijkt, en hetwelk ook door sommige verdienstelijke mannen, onder welken de Hoogleeraren VROLIK (14), NÄGELE (15) en Dr. BAIJRHOFFER (16) verdienen genoemd te worden, overtuigend bevestigd is, dan worden wij als van zelven overreed, om het begin der ziekte, de *focus inflammationis*, in de eijerstokken, de trompetten van FALLOPIUS, enz. als zeker te vooronderstellen, — welke ontsteking zich nu verder over het buikvlies, en somtijds ook over andere ingewanden der buikholte, naar mate van den minder of meerder hevigen en activen aard uitstrekt.

Wanneer men nu verder overweegt, dat de uitgangen der ontsteking, als: verettering, de vorming van schijnvliezen, en de uitstorting van wei in de natuur geenszins zoo afzonderlijk voorkomen, als wij meenen te gebeuren, naardien de vochten, even als in den gezonden staat, naar het afscheidingsorgaan geëvenredigd zijn, en dus de hoedanigheid der afscheiding naar den graad van de ontsteking, en de verandering, die het ziekelijk deel ondergaat, gewijzigd is (17), en deze drie onderscheidene

(14) In zijne voorrede, pag. 2, van V. D. ZANDE's Bemerkingen. Antw. 1822.

(15) NÄGELE, Schilderung des Kindb. Fiebers, Heidelberg. 1812.

(16) Aang. Werk.

(17) Een voortreffelijk bewijs van deze waarheid, vinden wij in het Specimen inaugurale van J. C. B. BERNARD, L. B. 1796. pag. 35

uitgangen van ontsteking, ook gelijktijdig kunnen plaats hebben, gelijk, om een voorbeeld aan te voeren, wij bij de bloedvin duidelijk opmerken, waar in het midden van het gezwel (*focus inflammationis*) verettering plaats heeft, terwijl de nabijgelegene vaten alleen lympha plastica afscheiden, die van lieverlede dunner en weiäardiger wordt, hoe meer de vaten van het middelpunt der verettering verwijderd zijn, hetgeen door de trapswijze vermindering der roodheid wordt te kennen gegeven, zoo zal men gemakkelijker tot de oorzaak opklimmen, waarom de in de buikholte uitgestorte vochten, zoo onderscheiden worden aangetroffen, en daaruit belangrijke

Sqq. De Hoogleeraar BRUGMANS namelijk, vond in de lever van eenen soldaat, aan derzelver holle zijde, een hard, veerkrachtig wit gezwel, van 3 à 4 duimen middellijn, en hetwelk door het buitenste vlies van de lever bedekt was. Dit vlies voorzigtig geopend zijnde, ontlastte zich een goede, vloeibare etter, ter hoeveelheid van 2 oncen. Hierop vertoonde zich een bol van een vliesachtig maaksel, welke van naderbij beschouwd, het aanzien bezat van eene door water uitgezette blaas; de vliezen bestonden uit 12 à 15 platen, waarvan de buitenste een meer etterachtig, de binnenste een meer vezelig weefsel hadden, de laatste plaat eindelijk geopend zijnde, ontlastte zich eene zekere hoeveelheid heldere, vloeibare wei. De beroemde hoogleeraar, verklaarde de oorzaak hiervan met regt gelegen te zijn, in de trapswijze toeneming van ontsteking; waardoor er eerst, wei, bij eenen hoogeren graad in den omtrek der verzamelde wei, schijnvliezen en eindelijk, bij eene genoegzame hevigheid der ontstokene vaten der lever, etter in den omvang des gezwels is afgescheiden. — Dit zelfde verschijnsel verwekt ook de spaansche vlieg, die de opperhuid als eene blaas opheft, en met wei gevuld is; duurt nu de prikkeling voort, dan wordt de ontsteking heviger, en er ontstaat het bekende schijnvlies, uit strembare wei bestaande, terwijl eindelijk er een minder of meerder dikke etter gevormd wordt.

toepassingen kunnen afleiden. Wij kunnen ons vooreerst de veranderingen van de eijerstokken, buizen en franjes, gelijk zij zich bij de lijkopening vertoonen, voldoende verklaren. De ontsteking hier haren oorsprong nemende, scheidt zich aanvankelijk in derzelver celweefsel, eene van mindere of meerdere eiwitstof voorziene wei af; neemt nu de werkdadigheid in de ontstokene vaten dezer deelen toe, dan wordt er plastische lijmpha in afgezet, die zich tot schijnvliezen vormen, terwijl er eindelijk bij den vereischten graad van ontsteking, etter in afgescheiden wordt. En deze drie onderscheidene voortbrengsels der ontstokene vaten zullen des te duidelijker in de genoemde blazen worden aangetroffen, naar mate de ontsteking werkdadiger is, en de ontstokene eijerstokken, enz. de drie vereischte graden hebben doorloopen, gelijk dit bij de hier vermelde eerste waarneming in alle opzigten het geval was: maar is de ontsteking van een meer passief karakter, hetwelk, gelijk met alle ontstekingen, van zoo vele omstandigheden afhangt, zoodat de ontstokene vaten geene genoegzame activiteit verkrijgen, dan zullen deze blazen χατα λογον meer het aanzien van waterblazen bezitten, en weiniger of geheel geenen etter bevatten, waarvan ons de tweede waarneming onder anderen kan overtuigen.

Ten andere, gelijk bij de bloedvin, de vochten al weiäardiger worden, hoe meer de omtrek van het middelpunt van verettering verwijderd is, zoo zien wij ook de met meer leven begaafde eijerstokken en buizen van fallopius, voor eene meer werkdadige ontsteking vatbaar, en tot de vorming van etter het

meest geschikt; in de nabijheid van deze deelen vinden wij de meeste strembare wei, zoo als ook aan de oppervlakte der verdubbelingen van het buikvlies, welke met meer vaten voorzien, in eenen hoogeren graad van ontsteking kunnen deelen, terwijl het overige buikvlies, dat grootendeels weivoerende vaten bevat, doorgaans wei afscheidt, die bij eene hevige en active ontsteking, met eene groote hoeveelheid eiwitstof, en minder of meerder vezelstof bezwangerd is (18), doch ingeval de ontsteking meer slepend en minder hevig is, naar die evenredigheid ook helderder en waterachtiger voorkomt (19), en minder bewerktuigde zelfstandigheden bevat, welke zich meestal onder de gedaante van vlokken vertoonen.

Leert ons nu eene getrouwe ervaring, de oorspronkelijke aandoening eenigzins van naderbij kennen, moeijelijker is de vraag, waarom zich deze ziekte op de eijerstokken en het buikvlies werpt, en de andere deelen in de buikholte niet dan consecutief aantast? Mitsgaders, om welke redenen deze ziekte juist één' of weinige dagen na de verlossing, en niet tijdens de zwangerschap, of later, na de bevalling zich openbaart? Dit is nog grootendeels met den sluijer der onwetendheid bedekt. Gewisselijk moet die groote voorbeschiktheid gezocht worden in den eigenaardigen toestand der pas verloste vrouw, met andere woorden, in die verrigtingen, welke in de eerste dagen na de bevalling, tot weldadige doeleinden voor moeder en kind plaats

(18) Zie de eerste waarneming.
(19) Zie de tweede waarneming.

grijpen, en die door eenige aanleiding gestoord wordende, de vochten eene ziekelijke rigting naar de genoemde deelen verkrijgen, en dusdanig de ziekte begunstigen.

Ik wil trachten dit wat breedvoeriger te ontwikkelen, en zoo veel mogelijk de wording dezer ziekte (Παθογενεςις) daaruit te verklaren.

Bij eene zwangere vrouw is de baarmoeder het middelpunt, waar vermeerderde toevloed van vochten tot ontwikkeling der vrucht plaats heeft; de trapswijze uitzetting, die de baarmoeder ondergaat, deelt zich ook eenigermate aan hare verlengsels, vooral aan de buizen van fallopius, eijerstokken, vledermuizen-vleugels, enz. mede, welke hierdoor in eene hoogere werkdadigheid geraken. — Hierbij komt, dat het buikvlies in het algemeen, en het gedeelte, dat de eijerstokken omgeeft, in het bijzonder, eveneens wordt uitgezet, en zijne veerkracht moet verliezen. Trekt zich nu de baarmoeder tot uitdrijving der vrucht zamen, hetzij deze al of niet hare rijpheid verkregen heeft (20), dan komt er in de verrigtingen eene groote verandering, en de toevloed van vochten, nu zoo rijk aan weiachtige stoffen, naar de baarmoeder houdt op, terwijl zij inzonderheid eene rigting naar de borsten verkrijgen, om een voor het kind gepast voedsel te bereiden; de baarmoeder behoeft nogtans eenen geruimen tijd, eer hare verhoogde werkdadigheid geheel geweken is, hetwelk eerst met het ophouden der kraamzuivering volkomen plaats heeft; doch de zamentrek-

(20) Want ook na vroegtijdige verlossingen kan de kraamkoorts ontstaan.

king der baarmoeder, om tot haren onbezwangerden staat terug te keeren, is onmiddellijk, en in de eerste dagen na de verlossing het sterkste.

De eijerstokken, buizen van fallopius, enz. daarentegen, hoezeer van een duidelijk vezelachtig maaksel, en zeer rijk aan bloedvaten, nu door de zwangerschap met meer leven begaafd, behouden echter langer deze verhoogde werkdadigheid, dan de baarmoeder, zoodat zij nog met het organismus in zamenhang zijn, wanneer reeds de baarmoeder weder in haren beperkten kring is teruggekeerd. — De drukking der baarmoeder op de ingewanden, en het buikvlies, houdt nu door derzelver zamentrekking naar evenredigheid op, en het kan niet zoo spoedig in overeenstemming met de baarmoeder, zijnen vorigen graad van veêrkracht terug krijgen; het blijft eenigen tijd zwakker, en behoudt de geneigdheid eensdeels, dat weinig weêrstand bieden kan. Hebben er nu geene beletselen plaats, welke zich tegen de weldadige pogingen der natuur aankanten, dan zal de zog-afscheiding behoorlijk geschieden, gelijk ook het evenwigt in de bewerktuiging hersteld zal worden.

Doch stellen er zich beletselen in den weg, die den gang der natuur ten dezen kunnen stremmen, zoo nemen de vochten eene andere rigting aan, en wel naar die deelen, welke nog in eenen ziekelijken toestand verkeeren. — De eijerstokken, trompetten, enz., met eenen grooteren toestel van vaten voorzien, en nu in eenen hoogeren kring van leven zijnde, dan de baarmoeder, met welke deze deelen daarenboven door belangrijke bloedvaten en

zenuwen gemeenschap oefenen, zijn nu door de voorafgegane zamentrekking der baarmoeder tot het ontvangen der toestroomende vochten geschikter, dan dit ingewand; en zoodanig wordt er bij eenige aanleidende oorzaak, dan ontsteking in deze deelen opgewekt, welke zich dan spoedig over het buikvlies uitstrekt, die meestal met eenige weiäardige uitstorting, naar mate van de aandoening des deels, en van de hevigheid der ontsteking onderscheiden, eindigt.

Naar deze beschouwing, ligt de voorbeschiktheid dezer ziekte, in de eigenaardige veranderingen bij de vrouw, welke na de bevalling met onderscheidene bedoelingen plaats hebben; ingeval nu eenige of meerdere aanleidende oorzaken vermogend zijn, den natuurlijken loop dier veranderingen te belemmeren, dan kan daardoor de grond tot het ontstaan der kraamvrouwen-koorts gelegd worden.

Ik keer mij tot deze aanleidende oorzaken, waarmede ik dit hoofdstuk zal besluiten.

De aanleidende oorzaken zijn meermalen zoo gering, en hebben zoo weinig opmerkelijks, dat wij deze ziekte somtijds zien verschijnen, zonder eenige oorzaak te kunnen beschuldigen, welke dezelve zou hebben vermogen op te wekken. — Geschiedde dit enkel bij zwakke, kwaadsappige of ziekelijke voorwerpen, dan zoude men de reden in deze afwijkingen kunnen zoeken; maar dit strijdt tegen de dagelijksche ervaring, dewijl zij menigmaal op deze wijze meerdere gezonde en sterke voorwerpen aanvalt. Hier moeten dus krachtdadiger oorzaken in het spel zijn, welke haren invloed meer in het

geheim doen gelden, en om het belang der zake de grootste oplettendheid vereischen.

De dampkring schijnt tot het ontstaan dezer ziekte veelvuldig aanleiding te geven, en hij is het gewis, die somtijds onmerkbaar hiertoe medewerkt, dewijl men jaren ziet verloopen, dat deze ziekte slechts hier en daar voorkomt, terwijl men haar daarentegen op andere tijden, menigvuldig aantreft.

In de lucht schijnt zich zelfs, wanneer er meerdere kraamvrouwen in één vertrek te zamen zijn, eene smetstof te ontwikkelen, die alle kraamvrouwen aantast (21), en waardoor de kraamvrouwenkoorts meer dan gewoon gevaarlijk wordt. Om dit echter voor een *Contagium Sui Generis* te houden, strijdt naar mijn inzien, tegen de ervaring en de rede. Veeleer moet het ontstaan van hetzelve worden toegeschreven aan het te talrijk zamen bevinden van kraamvrouwen, dat onder andere gunstige omstandigheden, door de uitwasemingen en uitvloeisels van zweet, de uitwerpselen, kraamzuivering, enz. aan den dampkring eene schadelijke eigenschap mededeelt, die in staat is, de noodzakelijke verrigtingen bij de kraamvrouw te storen, en langs dien weg de kraamkoorts voort te brengen. Zoo verhaalt VAN ZWIETEN, dat in een ziekenhuis, waar vele vrouwen stierven, men de oorzaak aan de slechte behandeling der verloskundigen toeschreef; doch bij nader onderzoek bleek, dat de kraamkamer met de lucht van het vertrek der verwonden gemeenschap had, en naarmate er meer gewonden waren, er

(21) BOERS, Geburtshülfe und Behandlung, 2ter Band, Wien 1817. p. 26.

ook meer kraamvrouwen aan deze ziekte overleden. Bij de verwijdering der vrouwen hield toen de ziekte op. Wie merkt hier nu niet uit, dat elke schadelijke, door dierlijke uitvloeisels voortgebragte verandering in de lucht, zonder door de aan de kraamkoorts lijdenden te zijn veroorzaakt, deze ziekte eene besmettelijke geaardheid kan mededeelen? Maar wij zien deze ziekte op sommige tijden ook meer algemeen heerschen, zonder dat dit aan eene ontwikkelde smetstof te wijten is. Bovendien dat de kraamvrouwen-koorts, gelijk in het vervolg zal getoond worden, aan den aard der epidemisch heerschende ziekte minder of meerder onderworpen is, zoo kunnen ook zekere veranderingen van den dampkring, en van het weder deze ziekte opwekken. Vooral schijnt bij eene vochtige koude met warmte afwisselende, terwijl er hier en daar rheumatische gebreken heerschen, dezelve epidemisch, althans meer dan op andere tijden, voor te komen.

Dat daarenboven de koude hier eene groote rol speelt, bewijst de ervaring, dat deze ziekte meer in gematigde en koude, dan heete landen plaats heeft. Een opmerkzaam reiziger BRYDONE, verhaalt deswegens, terwijl hij van de gewoonte der Sicilianen spreekt, dat de vrouwen uit de hoogere standen gewoon zijn, den eersten dag na de verlossing, reeds bezoeken te ontvangen, en gedurende 12 à 14 dagen na dezelve, 's avonds talrijke gezelschappen te houden, terwijl zij zich verwonderen, dat in andere landen, vrouwen dikwijls in het kraambed sterven. En slaat men de waarnemingen over

het algemeen ook in ons land gade, dan zullen wij opmerken, dat zij in de lente en den herfst, als de dampkring de grootste afwisselingen in temperatuur ondergaat, het meeste voorkomen. Of deze schadelijke werking gelegen is in de onderdrukking der huiduitwaseming, die de vochten eene rigting inwendig naar het ligchaam geeft, durf ik niet beslissen; doch ik heb reden te gelooven, dat de onderdrukking van het zweet hier hoogst nadeelig werkt, aangezien ik deze ziekte eens heb moeten toeschrijven, aan het onvoorzigtig ontblooten van den buik, in eene koele kamer, tijdens den arbeid; en ZELLER bevond dat alleen die genen door deze ziekte in het ziekenhuis te Weenen werden aangedaan, die op bedden lagen, in wier nabijheid zich ventilators bevonden. Maar er zijn ook nog afgelegene oorzaken, welke niet alleen het ontstaan dezer ziekte bij contagieuze of epidemische oorzaken kunnen bevorderen, doch die op zich zelven genoegzaam zijn, haar op te wekken, en sporadisch voort te brengen. Dezelve zijn:

1.) Moeijelijke verlossingen en vooral, als door ruwe behandeling of door werktuigen de baarmoeder beleedigd wordt. De baarmoeder schijnt dan geenszins de oorspronkelijke zetel der ziekte te zijn; maar de beleediging van dit deel brengt, door haar lijden veeleer eene belemmering in de verrigtingen, vooral in den omloop der vochten te weeg, en plant door medegevoeligheid, hare aandoening op hare verlengsels over. Dat men in dit geval aan de baarmoeder, ter plaatse, waar de beleediging is aangebragt, ontsteking, verettering of versterving

aantreft, is niet te verwonderen, maar bewijst dit, dat hierin de kraamkoorts zelve bestaat? ik moet hierop ontkennend antwoorden, dewijl ik even als bij de genen, waar de ziekte zonder voorafgegane beleediging der baarmoeder ontstaan is, dezelfde verschijnselen in den aanvang der ziekte, en bij de lijkopening zal waarnemen, zonder dat de beleedigde plaats der baarmoeder als het middelpunt van ontsteking (*focus inflammationis*) kan worden beschouwd.

2.) Alles wat den toevloed van bloed naar de buikholte, wier vaten zoo verzwakt zijn, bevordert, de vochtsomloop kan belemmeren, en aan dezelve eene andere rigting verschaft. Van daar kunnen wij dikwerf beschuldigen, als de eenige aanleidende oorzaak: een gebrekkige leefregel, en vooral het gebruik van te verhittende spijzen en dranken; trage buiksontlasting, ophooping van drekstoffen en van onzuiverheden in de eerste wegen; te warm kraamvertrek, kunnen bij zulk een prikkelbaar vaatstelsel, de ontsteking opwekken; ook het misbruik van purgeer- en afdrijvende middelen, tijdens de zwangerschap, enz. leggen somtijds den grond tot deze ziekte.

3.) Zielsaandoeningen. Vooral de neêrdrukkende gemoedsbewegingen, welke het meest de zwangere kwellen, hebben op den omloop der vochten en op de afscheidingen, eenen schadelijken invloed in het algemeen, en de ervaring heeft bevestigd, dat zij in het bijzonder bij deze ziekte menigmaal veel tot het ontstaan derzelve bijdragen. Inzonderheid voeren zij haar gebied bij bedrogenen, die aan vele schadelijke indrukken, aan nood, kommer en ge-

brek zijn blootgesteld, en wier gevoel van eer nog niet geheel verdoofd is. In deze omstandigheden ligt gewis eene groote reden, die in verloskundige inrigtingen, waar meestal zulke voorwerpen worden opgenomen, de ziekte menigvuldiger en belangrijker doet worden. Hoe verder hevige gemoedsbewegingen, als schrik, vrees voor den dood, enz. op zich zelven genoegzaam zijn, ter opwekking dezer ziekte, lezen wij ook bij FRANK (22), waar het luiden der doodklok bij de gezondste en gelukkig verloste vrouwen, de kraamvrouwen-koorts veroorzaakte; ook vindt men een geval van zulk een plotseling ontstaan bij VAN DE ZANDE (23), op het enkel gezigt van eene moeijelijke verlossing met de tang, bij eene andere vrouw in het werk gesteld.

Overigens bestaan daarvan te veel voorbeelden, om derzelver invloed te willen betwijfelen, en daaraan niet die opmerkzaamheid te schenken, welke zij zoo zeer verdienen.

III.

Wat leert het scheikundig onderzoek over de in de buikholte uitgestorte vochten?

Hebben de onderscheidene meeningen omtrent de geaardheid der kraamvrouwen-koorts hare aanhangers gevonden, zoo hebben ook vele, en daaronder

(22) EPITOME, de Curand. Homin. Morbis. T. I. pag. 205.
(23) 4me observation.

beroemde geneesheeren, als: PUZOS, LEVRET, DOULCET, SAUVAGES, VAN ZWIETEN, SELLE, enz. het gevoelen willen verdedigen, dat de oorzaak der ziekte aan zogverplaatsing moest worden toegeschreven. Zonder nu verder het oog te vestigen op een veelvuldig verschijnsel, dat de zogafscheiding menigmaal gedurende den loop der koorts onafgebroken voortduurt, zoo is het moeijelijk te bevatten, hoe zich het zog naar eenig deel verplaatsen kan, als het nog niet in de borsten is afgescheiden; evenmin, hoe eenig deel, gelijk de buikholte een vocht, in zulk eene groote hoeveelheid, kan afzetten, dat slechts door een eigenaardig, en door de natuur hiertoe bestemd werktuig geschieden kan. Dit evenwel zou moeten plaats vinden in die gevallen, waar de ziekte onmiddelijk na de verlossing, en voor dat er eenig zog door de borsten is afgescheiden, zijnen oorsprong neemt.

Het is wel waar, meer dan vermoedelijk, dat een groot deel der lijmpha, die tot de afscheiding der melk dienen moet, en voor de borsten bestemd is, zich ten gevolge van de vermeerderde werkdadigheid met het bloed in de buikholte ophoopt; maar hieruit volgt niet, dat het zog zij?

Evenmin zal men bij de tegenwoordige kennis der natuur en ziektekunde kunnen aannemen, dat reeds in de borsten afgescheiden zog, wederom in het bloed opgenomen en onveranderd door de slagaderen in de buikholte afgescheiden worden kan. Maar ook de omstandigheid, dat de uitgestorte vochten, naar mate van den graad der ontsteking onderscheiden zijn, zoo als in het vorige hoofdstuk getoond

is, bewijst genoegzaam, dat zij voortbrengsels zijn van de ontstokene vaatjes van het buikvlies en hare verlengsels (23), en dat de overeenkomst van deszelfs vocht met gestremde melk, hetgeen de voorstanders dezer stelling gelooven, dat dit hen in hunne meening versterkt, slechts schijnbaar is, te meer, dewijl eene scheikundige ontleding van dit vocht ons geleerd heeft, dat het geene overeenkomst met het zog bezit.

Naar aanleiding der vraag, ga ik hier de resultaten van dit scheikundig onderzoek mededeelen.

Ik verzamelde het vocht met omzigtigheid, ter hoeveelheid van 8 oncen, weinige uren na den dood

(23) De vorming van schijnvliezen, gelooft de Hoogleeraar VROLIK, (Zie V. D. ZANDE, bemerkingen, voorrede,) dat eerst na den dood plaats heeft, vermits hij door lijkopeningen, kort na het overlijden, in het werk gesteld, altijd het vocht helder, en zonder die bindende schijnvliezen aantrof. Wij moeten de waarheid hulde doen, en getuigen, dat dit naar onze en anderer bevinding, alleen in die gevallen plaats had, waar de ontsteking een meer slepend karakter bezat, of ook, waar de ziekte spoedig in den dood eindigde, doch van den beginne aan met uitputting der levenskrachten, met groote zwakte, gepaard ging. — Daarentegen waren deze schijnvliezen reeds aanwezig, en het vocht van gestremde vlokken voorzien, ook bij de vroegste lijkopening, en weinige uren na de verlossing, in geval de ontsteking eene meer werkdadige geaardheid had, en er in den omtrek der eijerstokken veel etter gevormd was. Ik heb mij daarbij overtuigd, dat deze meerdere bewerktuigde geaardheid van dit vocht, geheel van de levende activiteit der vaatjes afhangt, welke gedurende het leven, en niet na den dood, door de verkoeling plaats vindt; wij willen echter niet ontkennen, dat in het vocht dikwijls fijne vezeltjes van strembare wei zijn opgelost, die bij het stilstaan naar den bodem zinken, en hier eene meer vliezige gedaante aannemen, waarbij het bovendrijvende deel helderder wordt.

van een voorwerp, dat op den 4^{den} dag door deze ziekte bezweek.

Het vocht was geelachtig rood, waarin geel witte vlokjes en eene vliesachtige zelfstandigheid dreven, welke laatste ik voornamelijk aan de breede moederbanden, het darmscheel, de oppervlakte der lever en op andere plaatsen gevonden had, — welk gezamenlijk vocht ik met A merkte.

Daarenboven verzamelde ik uit de blaasvormige ligchamen, waarmede de eijerstokken en franjes bezet waren, ongeveer eene once vocht, hetgeen eenige minuten stilstaande, een etterachtig grondzetsel vormde, waarvan ik het bovendrijvende vocht voorzigtig afgoot, en het bezinksel met B teekende.

Dit etterachtig vocht B, dat reukeloos was, het eerst onderzoekende, leverde dit het volgende:

1.) Een gedeelte van dit vocht met zuiver water vermengd, gaf eene emulsie; na eenigen tijd gestaan te hebben, scheidde het zich weder van het water, en zonk naar den bodem; het water hiervan voorzigtig afgescheiden hebbende, werd het met eene verzadigde oplossing van *sal tartari* vermengd, waardoor zich eene doorschijnende gelei vormde.

2.) Een ander gedeelte, met twee deelen water en één deel zwavelzuur verbonden, werd grootendeels opgelost, terwijl er eenige vlokjes naar den bodem zonken; door langzaam bijgieten van het water, werd hetzelve weder van deze laatste gescheiden.

3.) Een derde gedeelte met violensap vermengd, gaf geene kleurverandering, evenmin een bewijs van eenig vrij zuur of loogzout.

4.) Een vierde, en wel het grootste gedeelte,

eenige dagen aan den dampkring blootgesteld, was tot gisting overgegaan, toonde de aanwezigheid van zuur, daar het aan het violensap eene roode kleur mededeelde; met den derden dag eindelijk ging het tot bederf over, hebbende in het bedorvene vocht eenige vliesjes onveranderd nagelaten.

Uit dit onderzoek, dat ik niet verder meende noodig te zijn, om voort te zetten, bleek, dat het vocht B uit etter, en een gedeelte plactische wei bestond.

Het vocht A, nu onderzoekende, scheidde ik omzigtig het dikke vliesachtige van het dunne gedeelte, en teekende dit laatste met AA en het eerste met BB.

Deze dunne vloeistof AA was eenigzins kleverig en troebel, bezat eene geel, eenigzins bruinachtige kleur, en geleek veel naar bloedwei.

Na eenigen tijd vormde zich een wit geel grondzetsel, en het bovendrijvende werd daardoor meer en meer helder, hetwelk eenigzins zoutachtig van smaak was.

Hetzelve leverde de volgende uitkomsten op:

1.) Eene zekere hoeveelheid tot 155° Fahr. gewarmd, vertoonde zich aanvankelijk eenige vlokjes, die het vocht troebel maakten; nu verder tot het kookpunt verhit, stremde hetzelve tot een grijs geel vlies, dat bijna $\frac{1}{8}$ hoeveelheid van het geheel uitmaakte. Het vloeibaar overschot werd geheel helder en ligt geel.

2.) Eene andere hoeveelheid van het vocht, met zuiver koud water vermengd, en daarna verhit zijnde, vormde zich op de oppervlakte een vliesje, terwijl er zich in het vocht vlokjes afscheidden.

3.) Door de bijvoeging van azijnzuur, werd het vocht troebel, hetwelk wederom met water verbonden, na eenige uren, eene gelijkvormige gestremde stof daarstelde.

4.) Met alcohol vermengd, vormden zich vezel- of vliesachtige vlokjes.

5.) Galnoten aftreksel, veranderde het vocht in een grijs geel papächtig stremsel.

6.) Eene oplossing van bijtende potasch maakte de vloeistof insgelijks troebel, en deed in haar eene menigte vlokken geboren worden, welke zich naar den bodem van het bakje begaven (24); hierbij zwavelzuur gevoegd, en behoorlijk omgeschud hebbende, werd het geheel in een geelachtig vocht veranderd.

7.) Eene oplossing van salpeterzuur kwik, veroorzaakte insgelijks een stremsel, dat in een rood gekleurd vocht dreef.

8.) Eene oplossing van Mercur. Sublim. Corrosiv. deed een bezinksel en witte vlokken ontstaan.

9.) Salpeter en zwavelzuur vormden tijdens het indruppelen, al meer en meer eene witte wolk.

Uit deze negen proeven bleek duidelijk, dat *eiwit* het hoofdbestanddeel van dit stremsel was, en overigens het vocht nog eenige gelei of slijm, met zoutdeelen en phosphorzuur bevatte.

10.) Een ander gedeelte der vloeistof van zijn bezinksel beroofd, verwde het lakmoespapier eenigzins rood (25). Dit spoor van zuur moet reeds

(24) Volgens JACQUIN (zie BOERS, Abhand. p. 118.) stremde dit vocht niet door bijtende ammonia.

(25) Volgens JACQUIN, werd het vocht hierdoor groen geverwd. Zie p. 117.

tijdens het leven hebben bestaan, overmits dit gedeelte, in een open potje, gedurende 4 dagen aan de lucht was prijs gegeven, zonder meer zuur te hebben aangenomen. Te meer is dit waarschijnlijk, dewijl na de drooging van het lakmoespapier de roodheid bleef, waaruit volgde, dat het geen kool — maar phosphorzuur is geweest, dat dus door geen bederf zijn aanzijn gekregen had.

11.) Hierna wederom een gedeelte der vloeistof tot het kookpunt gebragt, en daarop zoo lang gehouden, als er stremming plaats had. Dit verkoeld zijnde, filtreerde ik het dik grijs geele stremsel, van het helder geworden vocht, en teekende weder het heldere vocht met *aa*, en het stremsel met *bb*.

Het vocht *aa* werd op de volgende wijze onderzocht:

a.) Bij de vermenging van zwavelzuur, alcohol, salpeterzuur ontstond er eene geringe troebelheid.

b.) Eene oplossing van sublimaat, en ook het zoutzuur deed een gering wit neerplofsel geboren worden.

c.) Door de looistof vormden zich kleine witte wolkjes, dewelke insgelijks zich daarstelden, na het vocht aan een koude lucht, omtrent 28° Fahr., te hebben blootgesteld.

d.) Eindelijk, dit vocht uitdampende, leverde het eenen kwalijkriekenden wasem op; na eenigen tijd uitgedampt te zijn, vormden zich kristallen, welke uit zout- en phosphorzure soda schenen te bestaan.

Hieruit bleek, dat deze wei dierlijke gelei, met zoutdeelen verbonden, bevatte.

12.) Het door kooking gestremde gedeelte *bb*, werd aan de volgende proeven onderworpen.

a.) Met bijtende ammonia vermengd en omgeschud, kreeg het vocht een bleek groen geele kleur, waarbij het een stremsel daarstelde. De ammonia hier voorzigtig van afgegoten zijnde, gaf met zwavelzuur verbonden, een bezinksel, hetwelk wederom in ammonia was op te lossen, en dus uit eiwitstof bleek te bestaan. Het door de ammonia neergeplofte gedeelte, met geconcentreerd zwavelzuur vereenigd, loste zich op, onder het opgeven van eenen witten damp, welke stikstof-gaz geleek, en onder het vormen van schuim. Eene oplossing van bijtende potasch in kookend water, vermogt even eens dit gedeelte op te lossen, door welke proef bewezen werd, dat er ook vezelstof in aanwezig was (26). Om mij verder te overtuigen of het verdikte gedeelte *bb* uit eiwit- en vezelstof bestond, vervolgde ik het onderzoek.

b.) Met sulphuretum potassae vereenigd, werd het vocht troebel, verkreeg eenigen tijd daarna een geel groen grondzetsel en verspreidde eenen zeep-reuk.

c.) Met bijtende potasch verbonden, in eene oplossing van warm water, werd bijna het geheel opgelost, welke oplossing met water vermengd, geene verandering onderging.

Uit alle deze proeven blijkt dus, dat het vocht AA, hetgeen ik tot dus verre zoodanig heb onderzocht, eene weiachtige vloeistof is, die met vezelstof, eiwit, en wat gelatina en onzijdige zouten verbonden is, en veel overeenkomst met het bloed en de

(26) A. JACQUIN, Elementa Chemiae, V. II. p. 127.

bloedwei bezit, en geheel verschilt van de wei der melk, welke dit vocht naar de meening van hen, die de vloeistof voor zog houden, zou moeten uitmaken: vooreerst, om slechts de voornaamste onderscheidingsteekenen op te geven, nam ons vocht volgens proef 10, bij de blootstelling aan den dampkring, gedurende 4 dagen, geen zuur aan, terwijl de melkwei binnen 48 uren reeds in eene zure gisting overgaat; ten andere levert de proef 11. *d.* geene melksuiker op, welke de wei der vrouwen-melk zoo overvloedig bezit, terwijl de aanwezendheid van eiwit- en vezelstof geheel onderscheiden is van het kaasachtige gedeelte der melk, gelijk het ook geheel van het volgende vliesachtige gedeelte verschilt.

Met dit te voren reeds van de vloeistof gescheiden, en met BB geteekend gedeelte, ondernam ik verder deze proeven.

1.) Door gelijke deelen zwavelzuur verkreeg het vocht eene geleiäardige hoedanigheid, werd later opgelost en nam eene bruine kleur aan; dit vocht werd door de bijvoeging van potasch van eene papachtige dikte.

2.) Met vloeibare ammonia vermengd en geschud, werd het vocht troebel, hetwelk een grondzetsel vormde. De daarboven staande ammonia voorzigtig afgegoten zijnde, deed door aftreksel van galnoten bloedroode strepen ontstaan, zonder eenig bezinksel na te laten.

3.) Aan de lucht prijs gegeven, droogde het tot eene horenachtige stof.

4.) Ook door eene warme oplossing van bijtende potasch werd dit vocht opgelost.

5.) Bij de distillatie ontwikkelde zich een loogzoutige en waterachtige damp van eenen walgelijken reuk, zette wat olie af, en liet, in evenredigheid der hoeveelheid, weinig kool na, die grootendeels uit zoutzure soda bestond.

De proeven 1, 2, 3 en 4 toonden mij voldoende, dat de vliesachtige deelen BB. uit eiwit houdende vezelstof bestonden, en die, gelijk door nog andere proeven bleek, eenen meer dan gewonen weerstand aan de zuren betoonde, terwijl de 5e proef mij geheel andere uitkomsten opleverde dan het kaasachtig gedeelte van het zog, bij de distillatie van welke, waterstof-, koolzuur-gaz, en eene stinkende empyreumatische olie zich ontwikkelde, terwijl het eene groote hoeveelheid kool naliet, die met veel moeite tot asch te branden was, en uit phosphorzuren en koolzuren kalk bestond.

Onderscheidene malen heb ik en anderen vóór mij, deze proeven met de vochten van andere voorwerpen herhaald, en heb altijd dezelfde uitkomsten waargenomen, met uitzondering, dat bij de eene het vocht meer vloeibaar, en bij de andere meer eiwit en vezelstof ontdekt werd.

Dit onderzoek zal overigens genoegzaam knnnen gerekend worden om, bij hetgeen wij in het vorige en aan het begin van dit hoofdstuk aangevoerd hebben, te bewijzen, dat de in de buikholte uitgestorte vochten bij de kraamvrouwen-koorts, geene overeenkomst met het zog hebben; maar de voortbrengsels zijn van de ontstokene vaten van het buikvlies, enz., waarom ik dit gedeelte der vraag voor opgelost houde.

IV.

Is deze ziekte eigensoortig? zoo ja, welke is hare gepaste benaming?

Heb ik tot hiertoe het verloop, de oorzaken en de uitwerkselen beschreven, die deze ziekte zoo zeer kenmerken, dan zal het hier de geschiktste gelegenheid zijn te onderzoeken, of zij voor eigensoortig, voor eene Morbus sui generis, te beschouwen is, of niet? waarna het gemakkelijker zal vallen, eene voor dezelve gepaste benaming te kiezen.

Even gelijk er weinig eenheid en overeenstemming omtrent den waren grond der ziekte bestond, even zoo onderscheiden is ook het gevoelen, ten aanzien van de vraag: Is de kraamkoorts eene eigendommelijke, en bij de kraamvrouw alleen te huis behoorende ziekte?

Om niet van dezulken te gewagen, die deze vraag ontkennend beantwoorden, omdat zij vele andere ziekten, waarvoor de kraamvrouw, even zoo zeer als gezonde menschen, bloot staat, met deze ziekte verward hebben, zoo zijn er ook, en zelfs beroemde geneesheeren, waaronder HORN, SACHTLEBEN, CUPERON en FRANK (27), die beweren, dat dezelfde ziekte, welke wij voor kraamvrouwen-koorts houden, ook bij niet zwangeren, bij meisjes, en zelfs bij mannen wordt waargenomen. Dat deze laatsten door buikvlies-ontsteking kunnen worden aangetast, dat dit weivlies in den ontstekingstoestand tot eene vermeerderde en veranderde afscheiding van wei ge-

(27) FRANK, de Curandis hom. morbis. L. II. p. 200.

neigd en geschikt is, dat dan ook meisjes, vrouwen, buiten het kraambed, en mannen, hetzij ten gevolge dezer uitstorting, hetzij door eenen anderen uitgang, aan ontsteking van het buikvlies kunnen sterven, dit zal wel niet ligtelijk worden in twijfel getrokken; doch is dit een genoegzaam bewijs, om haar niet voor eigensoortig te houden? Ik wil zelfs den waren grond, den eigenen toestand der kraamvrouw, zonder welke de eigenlijke kraamvrouwenkoorts niet ontstaan kan, niet eens in aanmerking nemen; maar, om het onderscheid tusschen eene gewone buikvlies-ontsteking en de kraamvrouwenkoorts te doen blijken, voorloopig slechts de dagelijksche ervaring tot getuige nemen en vragen:

Kan er zich bij de buikvliesontsteking eenige smetstof, van welken aard ook, ontwikkelen, dat dezelfde ziekte bij andere overplant en haar dus contagieus en zoo doodelijk doet worden? Ik heb gelegenheid gehad, in ziekenhuizen deze ontsteking waar te nemen, en daar toch zou zich dit, even als in kraamvrouwen-gestichten, moeten openbaren; maar nimmer heb ik op deze wijze, eene buikontsteking zien ontstaan, noch van anderen voorbeelden hieromtrent vernomen.

Ten andere: komt dezelve wel zoo algemeen voor, en wordt zij wel ooit epidemisch? ten derde: openbaart zich de buikvliesontsteking met dezelfde teekenen; is haar verloop zoo eigenaardig; is er met de uitstorting zulk eene uitputting van krachten, zulk eene levensvernietiging verbonden, als met de kraamvrouwen-koorts? — Doch laat ik niet verder vragen, daar het verschil hieruit maar al te

zeer reeds blijkt; en ik geloof, dat het niet gewaagd is, met SIEBOLD zelfs aan te nemen, dat de buikvliesontsteking bij kraamvrouwen, welke zich met de gewone teekenen aan den dag legt, en minder met de eigenlijke kraamverrigtingen in verband staat, geheel van de kraamvrouwen-koorts is onderscheiden, en bij de gewone buikvliesontsteking te huis behoort.

Ik aarzel dan geenszins, deze ziekte voor eigensoortig en specifiek te beschouwen, waardoor buiten het kraambed, geen geslacht, noch ouderdom kan worden aangedaan, en wel behalve de reeds opgegevene, nog om de volgende redenen.

1.) Omdat de grond van haar ontstaan moet gezocht worden in de belemmering der verrigtingen, die in het kraamtijdperk uitsluitend plaats hebben, en de geheele ziekte met die verrigtingen schijnt in verband te staan.

Bij deze verrigtingen poogt de bewerktuiging en vooral de baarmoeder in haren vorigen staat terug te keeren, waardoor de bloedomloop van de baarmoeder wordt afgeleid, om de zogafscheiding en andere verrigtingen te vervullen.

2.) Dewijl de eijerstokken, trompetten, enz., wanneer door eenige oorzaak deze poging der natuur gestoord wordt, meer dan de reeds eenigzins zamengetrokkene baarmoeder, voor den invloed der vochten bloot staan, en dusdanig de oorsprong der ziekte, de *focus inflammationis* zijn, hetgeen alleen na de plaats gehad hebbende verlossing kan plaats grijpen.

3.) Om het eigenaardig begin der ziekte, met

pijn in ééne of beide zijden, en zoo vele andere karakteristieke teekenen; en

4.) Om het haastig verloop, het groot gevaar, de uitgebreidheid van aandoening in borst- en buikholte, de meer dan gewone uitstorting en de meerdere doodelijkheid der ziekte.

Heb ik nu kortelijk door bewijzen trachten te staven, dat deze ziekte eigensoortig zij, en niet dan na voorafgegane verlossing kan ontstaan, in welk gevoelen HULME, LEAKE, BAYRHOFFER, NÄGELE, en anderen mede overeenstemmen, zoo wil ik mij thans met de keuze van eenen gepasten naam voor deze ziekte bezig houden.

Wanneer men de onderscheidene namen, waarmede deze ziekte van de vroegste tijden aan bestempeld is, in verband beschouwt met den aard en het verloop derzelve, mitsgaders met de voorwerpen, die zij aantast, dan zullen wij er onderscheidene aantreffen, welke met den eigenaardigen toestand der ziekte zoo weinig overeenkomen, dat zij om dezelve aan te duiden, hedendaags niet in aanmerking kunnen komen. Onder deze benamingen reken ik de volgende: the lochial fever, febris lactea maligna puerperarum, febr. putrida *s.* maligna puerperalis, febris puerperalis intermittens perniciosa, febris miliaris Complicata, febr. humoralis nervosa, entérite aigué à la suite des couches, en andere.

De naam van buikvlies-ontsteking der kraamvrouwen (peritonitis puerperalis), thans door vele geneesheeren gebruikt, die meenen, dat hier door de aard der ziekte beter wordt aangeduid, dan door

den enkelen naam van kraamkoorts, die daarenboven wel eens tot verwarring zou hebben aanleiding gegeven, komt mij minder gepast voor, uit hoofde de ware oorsprong der ziekte niet in het buikvlies te zoeken zij, en iedere ontsteking van hetzelve bij kraamvrouwen, de eigenlijke en bedoelde ziekte niet uitmaakt.

Ik ben echter geenszins genegen, eenen geheel nieuwen naam voor deze ziekte op te geven, en ook bij den besten wil, zou ik er niet éénen weten, die, zonder breedvoerige omschrijving, de ware geaardheid der ziekte, met betrekking tot de voorwerpen, zoude kunnen aanduiden.

Maar welke benaming zal men dan aan eene ziekte schenken, die zonder de voorafgegane zwangerschap en opvolgende bevalling, onmogelijk geboren, en dus alleen in het kraambed waargenomen kan worden, die het groote gevaar boven alle andere ongesteldheden, waaraan de kraamvrouw bloot staat, aanduidt, en zich van de zog- en andere koortsen onderscheidt? Mij dunkt, dat men hier niet ver heeft te zoeken, en dat wij den naam, die naar het gevoelen van velen, door ED. STROTHER aan deze ziekte het eerst gegeven is (28), ik bedoel den naam van kraamvrouwen-koorts (the puerperal fever), hier voor nog het meest gepast is.

Er bestaat geene andere ziekte in het kraambed, welke deze benaming verworven heeft; er is geene koorts, behalve dezelve, die met het kraamtijdperk in verband staat, dan zij, die wij zogkoorts noe-

(28) Criticon febrium: or a critical essay on fever, London 1718. p. 222.

men, en wanneer men zich derhalve een goed denkbeeld van deze ziekte vormt, die zich met zoo vele eigenaardige teekenen, door een specifiek verloop, en eindelijk door de aandoening van eigene deelen, aan den dag legt, dan komt het mij voor, dat ook de benaming van kraamvrouwen-koorts tot geene verwarring of verwisseling met andere ziekten kan aanleiding geven, en voldoende het eigenaardig karakter en hare bijzonderheden, boven alle andere benamingen, te kennen geeft.

V.

In hoe verre staat dezelve met de heerschende of staande ziekte-gesteldheid (Constitutio epidemica vel stationaria) in verband?

Het is aan elken geneesheer bekend, dat de heerschende of staande ziekte-gesteldheid het eigendommelijke karakter van zekere ziekten uitmaakt, hetwelk door uitwendige algemeen werkende oorzaken wordt voortgebragt (29), alsmede, dat alle

(29) De heerschende ziekte-gesteldheid hangt van den aard der heerschende ziekten af. Derzelver verdeeling in morbos epidemicos annuos et stationarios komt mij het geschiktste voor. De jaar-epidemiën heerschen in de meeste streken op zekere jaargetijden, van welker weersgesteldheid zij afhangen; zij worden daarom in voorjaars-, zomer-, herfst- en winter-epidemiën verdeeld. De staande ziekten (morbi καθεστηκοτες) daarentegen duren meerdere jaren voort, blijven weder eenige jaren weg, keeren dan weder voor eenigen tijd terug, hangen geheel niet van de weersgesteldheid af,

andere ongesteldheden, die door meer bijzondere oorzaken zijn voortgebragt, en in onderscheiding van de heerschende ziekten, den naam van tusschenloopende (morbi intercurrentes) verkrijgen, meerder of minder door deze epidemische gesteldheid gewijzigd, gevormd en veranderd worden, dewijl zij naar haren eigenen aard, een bijzonder kenmerk drukt op alle ondergeschikte ziekten, hetwelk op de geneeswijze derzelve van veel invloed is.

Doch niet slechts dat de kraamvrouwen-koorts, gelijk straks nader zal blijken, ook aan de heerschende ziekten onderworpen is, en door deze laatste minder of meerder gewijzigd, meer zamengesteld en dikwijls ook gevaarlijker wordt; maar wij zien zelfs, dat sommige epidemische oorzaken het vermogen bezitten om deze ziekte op te wekken. Zoo lezen wij bij den beroemden SIJDENHAM (30), die deze ziekte aan opstopping der kraamzuivering toeschrijft: ,,nonnunquam post lochiorum suppressionem puerperae in febrem incidunt, quae vel in earum, quae tum grassantur, epidemicarum castra transit, vel ab ea sola pendet origine." De ervaring leert ons dit ook duidelijk; want wij zien somtijds eenen geruimen tijd verloopen, zonder dezelve waar te nemen, terwijl zij op andere tijden weder-

en voeren vaak het gebied over de jaar-epidemiën. Deze staande ziekten zijn dus niet altijd aanwezig, en SYDENHAM houdt hare behoorlijke onderkenning met regt voor moeijelijk. Dr. WITTMANN, te Meintz, heeft zich over dit onderwerp een blijvenden roem verworven, door zijn werk: Die stationäre Krankheits-Constitution, enz. 1825. 8vo.

(30) Dissert. Epistol. pag. 279.

om menigvuldiger verschijnen. Vooral merken wij haar veelvuldiger op zekere jaaagetijden op: er moeten dus in den dampkring zekere veranderingen en epidemische oorzaken bestaan, welke, gelijk zij bij anderen eene zekere ziekte te weeg brengen, bij de kraamvrouw, door haren eigenen toestand dermate gewijzigd worden, dat de kraamvrouwen-koorts ontstaat; hoewel niet alle epidemische ziekteoorzaken dit vermogen: zoo merkt HIPPOCRATES (31) op, dat regenachtig weer, waarop in de lente een noordenwind volgt, voor zwangere en kraamvrouwen het gevaarlijkste is. Zoo ook meldt ons BAIJRHOFFER (32), dat de heerschende ziektegesteldheid, die eerst rheumatisch en toen gastrisch was, te Heidelberg de ontwikkeling der kraamkoorts begunstigde, vermoedelijk zegt hij, dewijl het buikvlies, als locus minoris resistentiae, de ziekelijke werking overnam, welke zich bij anderen op het slijmvlies der darmbuis plaatste, en aldaar diarrhoea, enz. te weeg bragt. Even gelijk was de Catharralisch-rheumatische gesteldheid in de verloskundige inrigting, te Berlijn, in de maand December, genoegzaam, om de kraamvrouwen-koorts te doen ontstaan (33).

Mijne ervaring, gelijk ook die van andere hedendaagsche kunstgenooten, stemt ook ten dezen aanzien met het aangehaalde overeen, en ik heb reden

(31) De aëre, locis et aquis.

(32) Aangeh. werk. p. 14.

(33) Ook LEAKE (Krankheiten der Kindbett. u Schwangern) merkt aan, dat deze ziekte meer bij eene kwade gesteldheid van het weer voorkomt, dan bij eene goede luchtsgesteldheid.

om inzonderheid aan de rheumatische ziektegesteldheid, het vermogen toe te kennen, om deze ziekte te doen ontstaan, uit hoofde zij mij nimmer in de burgerpraktijk menigvuldiger is voorgekomen, dan wanneer er meer dan gewoonlijk, rheumatische gebreken werden waargenomen. De kraamvrouwenkoorts droeg dan hiervan altijd de kenmerken, daar de lijderessen over rheumatische pijnen van den buik en de borst klaagden, en de longen, voornamelijk bij den aanvang der ziekte, reeds waren aangedaan, en zij zich voornamelijk door zweet en urine scheen te beslissen.

In het tweede hoofdstuk dezer verhandeling heb ik reeds gezegd, dat wij ons derzelver epidemischen oorsprong bezwaarlijk anders kunnen verklaren, dan door de onmiddellijke werking van de eene of andere heerschende ziektegesteldheid, hetgeen ik dan hier nog eenigzins breeder heb willen betoogen en bevestigen. En dewijl de wijziging der verschijnselen van de kraamvrouwen-koorts, voor zoo verre men daarna de geneesaanwijzing regelen moet, bijna hetzelfde is, of deze ziekte door den onmiddellijken invloed van de heerschende ziektegesteldheid ontstaan is, dan of dezelve slechts middellijk haar gebied op de kraamvrouwen-koorts uitoefent, zoo kan ik nu gevoegelijk overgaan, om meer opzettelijk te onderzoeken, in hoeverre onze ziekte met de heerschende of staande ziektegesteldheid in verband staat.

Wanneer ik de waarnemingen van zoo vele schrijvers, en mijne eigene, en aan mij medegedeelde waarnemingen, vergelijk met de heerschende of

staande ziektegesteldheid, welke er op onderscheidene tijden plaats had, dan moet ik getuigen, dat zij nu eens meer, dan eens minder op het geheel verloop haren invloed uitoefent, zoodat zij wel haar grondkarakter behoudt, doch van zoodanige teekenen gepaard gaat, door welke zich het heerschend ziekte-karakter onderscheidt, hetgeen wij straks nader door voorbeelden zullen staven.

Wij zien zelfs in de epidemie te Heidelberg, dat bij de verandering van het epidemisch karakter ook de kraamkoorts zich naar die gesteldheid regelt. Want in den aanvang, toen men meer algemeen rheumatische ziekten waarnam, ging zij van soortgelijke aandoeningen der borst gepaard; maar naauwelijks had zich de jaar-epidemie in eene galachtige en gastrische geaardheid veranderd, of ook de kraamvrouwen-koorts ging met ziekelijke verrigtingen der lever, enz. gepaard, en volgde ook den typus, vooral in den beginne, welke aan deze koortsen eigen is (34), totdat er eindelijk geene dan sporadische ziekten werden waargenomen, waardoor zij ook zonder complicatie en slechts sporadisch voorkwam. Maar niet alleen, dat zij daardoor bij haar grondkarakter verschillend gewijzigd worden; maar ook wordt haar gevaar vergroot, en de doodelijkheid vermeerderd, naarmate ook de heerschende ziektegesteldheid hevig en doodelijk is. — Zoo bleek, zegt LEAKE (35), bij naauwkeurig onderzoek, dat er te Londen, in 1770, de helft meer aan de kraamkoorts stierven, dan tusschen December 1768 en 69;

(34) BAYRHOFFER, a. u. p. 81.

(35) Krankheiten d. Kindbett. und Schwangern. p. 16—17.

juist toen er een meer gevaarlijk epidemisch karakter bestond.

Wij leeren hieruit, dat naar gelang de heerschende ziektegesteldheid gevaarlijk is, en hare toevallen aan de kraamkoorts mededeelt, deze ook gevaarlijker wordt, terwijl zij des te gelukkiger te genezen is, naarmate deze gesteldheid minder beduidend is, of geheel niet bestaat, en alzoo de kraamvrouwenkoorts niet zamengesteld maakt (36).

Ik bepaal mij nu tot den invloed van ieder bijzonder epidemisch karakter, waardoor de kraamvrouwen-koorts wel haar grondkarakter van ontsteking in de buikholte behoudt, maar bijzondere kenmerken draagt, die aan deze heerschende gesteldheid eigen zijn (37).

Het zijn voornamelijk de volgende, welke op den regelmatigen gang haren invloed toonen.

1.) Het ontstekingaardig karakter. Deze ziektegesteldheid komt in ons vaderland, vooral in het noordelijk gedeelte, hetzij dit van de leefwijs of van de plaatselijke gesteldheid afhangt, zelden zuiver voor, en wij zien de ontstekingsziekten zelden algemeen, en slechts alleen na langdurige en strenge vorst, in den winter en in het voorjaar. Doch

(36) Hoe dwaas dan, om deze ziekte eenzijdig *te willen* behandelen! In sporadische en eenvoudige gevallen zal dit met eene geschikte geneeswijze gelukken; maar hoeveel zal men daarbij te kort schieten, wanneer er complicatien bestaan, die nog hare eigene opmerkingen verdienen! —

(37) Het is niet gewaagd te vooronderstellen, dat de onderscheidene wijzigingen, die deze ziekte door de epidemische en stationaire gesteldheid ondergaat, grootendeels tot de verschillende denkbeelden omtrent den aard dezer ziekte bijgedragen hebben.

heerscht zij, dan deelt zij haar werkdadig karakter, inzonderheid, wanneer tevens andere omstandigheden, als jaren, leefwijze, ligchaamsgestel, enz. dit begunstigen, in vollen nadruk aan de kraamvrouwen-koorts mede. Zij openbaart zich dan voornamelijk door de hevige en sterke koude, waarmede zij begint, door de opvolgende sterke hitte, hevigen dorst, rood opgezet aangezigt, fonkelende oogen, harde en volle pols, door de hevige pijn in den buik, en door het snel verloop; komt men tijdig ter hulp, of wordt de ziekte niet miskent, dan slaagt de verdeeling veelal gelukkig; het gaat snel voorbij, en de uitstorting kan binnen 24 à 36 uren na het begin reeds volgen, welke in deze gevallen van eene etterachtige geaardheid is, en waarop eene plotselinge verzwakking volgt, die de zieke spoedig ten grave sleept.

In de maand Januarij 1823, heb ik de kraamvrouwen-koorts met een eenigzins zuiver inflammatorisch karakter waargenomen. Het was eene sterke vrouw, die in de 6de maand der zwangerschap ontijdig verlost werd. De ziekte was den eersten dag na de bevalling, met stekende pijnen in de linkerheupstreek begonnen, waarop kort daarna, eene hevige koude volgde, welke 1½ uur aanhield. Ik werd geroepen, toen de koorts reeds in hitte was overgegaan, terwijl de pijn zich reeds naar den navel door den buik uitstrekte. Alle toevallen en omstandigheden duidden op eenen stenischen aard, terwijl er ook ontstekingsziekten meer algemeen werden waargenomen. Ik had het geluk, door algemeene bloedontlastingen en verkoelende kramp-

stillende middelen, in de eerste 24 uren de hevige pijn en koorts te bedaren, waarna de verdeeling door de Calomel en Hyposciamus verder bewerkt werd.

Doch ik zeide, dat deze ziekte, en bijzonder in deze gewesten, zelden door de heerschende of staande ziektegesteldheid, een zuiver inflammatorisch karakter verkrijgt, en men vindt ook weinig waarnemingen daaromtrent aangeteekend.

Daarentegen vinden wij deze ziekte menigwerf met 2.) het catarrhalisch en rheumatisch ontstekingaardig karakter vereenigd; wanneer dit de heerschende of staande ziektegesteldheid uitmaakt, hetwelk, gelijk ik reeds aanmerkte, op zichzelven genoegzaam is, om de kraamvrouwen-koorts op te wekken, en hier te lande vaak zijnen invloed betoont.

Hetzelve verschijnt meestal na eenen warmen zomer en herfst, bij zachte winters en in het voorjaar; het onderwerpt de kraamkoorts gaarne aan zijn gebied, en geeft dan aan de koorts eene remitterende typus. Bij de plaatselijke aandoening van den buik en de andere eigenaardige teekenen, klaagt de lijderesse over catarrhalische of rheumatische aandoeningen van de borst en ledematen. De ademhaling is pijnlijk, de hoest sterk, de pols is eenigzins vol en hard, gelijk ook het aangezigt en het bindvlies rood is, en de meesten zijn daarenboven met de gewone heerschende aandoeningen gekweld. Het verloop wordt hierdoor niet vertraagd; de verdeeling geschiedt meest den vierden dag, met de gewone critische teekenen van rheumatische ziekten; doch

zij is door deze complicatie zeer tot uitstorting geneigd, die dan op den 5 of 6 dag volgt. Zij is echter geene van de gevaarlijkste, doch eene van de menigvuldigste complicatie. BOER, MICHAELIS, SIEBOLD en anderen, hebben haar onder den invloed dezer epidemie, menigvuldig aangetroffen, terwijl er velen het slagtoffer van werden. In de burgerpraktijk is dit echter, bij tijdige behandeling, minder het geval; doch over het algemeen schijnt deze ziekte, zelf in haren enkelvoudigen staat, in hospitalen doodelijker te zijn, dan in de bijzondere praktijk.

3.) Het galachtig — en gastrisch heerschend karakter, hetwelk des zomers in ons land vaak epidemisch, en niet zelden ook stationair is, vereenigt zich bij haar bestaan, ligtelijk met de kraamvrouwen-koorts, uit hoofde de voorafgegane zwangerheden, de daarmede verbondene leefwijze, de vrouwen tot gastrische ziekten eenige voorbeschiktheid geeft; zij verandert dan wel niet haar ontstekingaardig grondkarakter, maar wordt meer van eenen erysipelateusen aard, geeft de koorts eenen meer tusschenpozenden typus, en vereenigt daarmede galachtige- of gastrische verschijnselen. Men ziet in dit geval de ziekte, vergezeld gaan van koude, met sterke hitte, braken van gal- of gastrische stoffen, geel beslagen tong, sterke hoofdpijn in het voor- en achterhoofd, gevoel van volheid in de maagstreek, dikke troebele pis, roode wangen, die naar de neusvleugels in eene groen gele kleur overgaan, en dergelijke. De spijsverteringsingewanden zijn in deze ziekte, altijd min of meer consensueel aangedaan,

waardoor men dikwijls tot het bestaan van eene galachtige geaardheid zou besluiten, zonder dat zij daarmede verbonden was. Men moet derhalve, om geenen misslag in de behandeling te begaan, eerst de gesteldheid, het jaargetijde, en vooral de heerschende constitutie, met elkander vergelijken, opdat men werking en oorzaak wete te onderscheiden, indachtig aan Duretus gezegde: „Novum non est in febribus acutis bilem nasci."

Stoll, in wiens tijd het stationair ziektekarakter galachtig was, heeft de kraamvrouwen-koorts, met deze verbinding waargenomen, en gelukkiglijk met braak- en purgeermiddelen behandeld (38). In den afgeloopen zomer en herfst, toen de heerschende jaar-epidemie eene duidelijke galachtige geaardheid bezat, zoodat er zelfs weinig tusschenloopende ziekten, (morbi interrcurrentes) voorkwamen, heb ik twee malen de kraamvrouwen-koorts behandeld, welke op de voorbeschrevene wijze, duidelijk met galachtige toevallen gepaard gingen, en zich gelijktijdig met de plaatselijke aandoening van den buik instelden: de eene herstelde met den 7 dag, onder het zeldzame teeken van crisis, met diarrhoea, mitsgaders door eene critische urine en zweet. De andere stierf den 10 dag, nadat op den 9 dag de uitstorting had plaats gegrepen. Bij de lijkopening bleek, dat behalve de aandoening der eijerstokken, het buikvlies en de uitstorting van een geel groenachtig vocht, de dunne darmen ontstoken waren, en door een schijnvlies waren zamen gegroeid, terwijl de lever de natuurlijke grootte overtrof,

(38) Stoll, Ratio Medendi, T. II. p. 47. sqq.

welk laatste, volgens de waarnemingen van REINHOLD (39), de onmiskenbare gevolgen van het galachtig karakter zijn, en geenszins een uitwerksel der koorts is.

Eene andere verbinding gaat de kraamkoorts aan 4.) met het zenuwachtig of typheuze karakter. Dit karakter is doorgaans stationair, en schijnt van een zeker miasma in den dampkring af te hangen. Wij vinden weinig waarnemingen van de nerveuse zamengesteldheid, ten gevolge van de staande ziektegesteldheid, ofschoon zij van 1785—1810 zoo zeer haar gebied voerde, opgeteekend. Dikwijls is de kraamkoorts echter met zenuwachtige toevallen verbonden, welke van sporadische oorzaken hun ontstaan verkrijgen. Het schijnt of VOGEL (40), dezelve onder den invloed van het nerveuse karakter heeft waargenomen, hetwelk zich door eigenaardige kenmerken aan den dag legde.

Bij het ontstaan der algemeene en plaatselijke aandoening, zijn het zenuwstelsel en bijzonder de hersenen aangetast. Er bestaat daarbij eene volkomene tegenspraak in de toevallen: zoo klagen de lijderessen bij vochtige tong over veel dorst; bij het grootste gevaar, hetwelk bij deze complicatie altijd het geval is, zijn zij levendig en gevoelen zich wel. De ziekte is naarmate van den aard des zenuwachtigen karakters van onderscheidenen duur, gaat meestal in uitstorting uit, welke door ijlingen, krampen, stuiptrekkingen of groote geneigdheid tot

(39) REIL's und AUTENRIETH's archiv. f. d. physiologie, 8 Bd. 3 Heft, p. 348.

(40) Handbuch der prakt. Arzneywissenschaft, Th. 2, p. 270.

slapen, slapeloosheid, enz. voorafgegaan en vergezeld wordt.

Ik behoef hierbij niet te herinneren, dat de epidemische kraamvrouwen-koorts, uit andere oorzaken wel eens een nerveus karakter verkrijgt, en dat zij ook in sporadische gevallen, buiten den invloed van de staande ziektegesteldheid, op eene zekere hoogte der ziekte, om zoo vele oorzaken, een nerveus karakter kan aannemen.

5.) De rotaardige ziektegesteldheid. Ten tijde van C. L. HOFFMANN, werd dit karakter waargenomen, en van daar, dat hij met zoogenaamde antiseptica, zoo gelukkig de ziekte genas. WALSH, te Londen, heeft de kraamvrouwen-koorts, eene te algemeene verbinding toegekend met de rotkoorts, daar hij beweert, dat zij steeds in ontsteking, met rotkoorts verbonden, bestaat, en men kan duidelijk uit zijne aanmerkingen besluiten, dat zij met de toen heerschende febris putrida (1785—1787) in zamenstelling getreden was. Ook FAUKEN heeft dezelve in deze verbinding waargenomen, en alleen die genen daarvan genezen, welke door de antiseptische methode behandeld waren (41). De Putrescenz der baarmoeder, welke BOER, JÄGER en NEBEL, in verbinding met deze ziekte hebben zien heerschen, schijnt ook van eenen putrieden aard geweest te zijn, met die uitzondering alleen, dat hier de inwendige vlakte der baarmoeder met verstorvene vlekken, zonder eenig spoor van ontsteking te bezitten, was aangetast, terwijl overigens

(41) Das in Wien im Jahre 1771 und 72 herrschende Faulfieber. Wien 1772, p. 61.

in de buikholte de gewone veranderingen werden ontdekt.

Zij openbaart zich in deze verbinding doorgaans op de volgende wijze. Met het ontstaan van de pijn in den buik en de koorts, is de lijderesse hoogst angstig, neerslagtig en mat, de huid is brandend heet; de wangen zijn rood omschreven; de pols uitermate snel en klein, vuile smaak in den mond, afkeer van alle spijzen, onleschbare dorst. In het verder verloop der ziekte, stompheid der zintuigen, stille ijlingen, stamelende spraak, peeshuppeling; ontbonden toestand van het bloed, bloedvlekken, zwarte, ruwe tong en tanden, eindelijk smeltende buikloop, zelfs versterving aan de ledematen en de dood, die meest den 6—8 dag volgt. Deze is de gevaarlijkste verbinding; weinige zieken komen er van op, en niet, dan wanneer men in de eerste 3 dagen, den voortgang der ziekte heeft kunnen stuiten.

Hiermede heb ik vermeend, genoegzaam gezegd te hebben over het verband van de heerschende of staande ziektegesteldheid met de kraamvrouwenkoorts, en heb getracht te bewijzen, dat deze laatste, even als andere plaatselijke aandoeningen en ontstekingen, door de eerste eene onderscheidene zamenstelling en wijziging kan ondergaan, gelijk dit de beroemde STOLL reeds heeft aangemerkt (42),

(42) Ratio Medendi T. II. p. 46. „ Non me latuit, quaestionem adhucdum inter multos agitari, Cujusnam indolis febris puerperarum esse soleat, an *inflammatoriae* Videlicet, vel *putridae, malignaeque?* Verum dudum et Sydenhamiana, et mea quoque observatione vim morbi epidemici noveram, qui omnes reliquas aegri

en het gevaar der ziekte zeer verhoogt, waaraan het verder grootelijks is toe te schrijven, dat men zoo vele onderscheidene gedachten omtrent het eigenaardig karakter dezer ziekte heeft gevormd, geevenredigd naar de verschillende heerschende en staande ziektegesteldheid, welke zich op de onderscheidene tijden vertoonde.

En de geschiedenis van de Constitutiones epidemicae in de 18de eeuw, toen SIJDENHAM deze ziekte met de antiphlogistische, STOLL met de antigastrische, HOFFMANN met de antiseptische, en BROWN met de opwekkende methode, behandelde, leert ons, dat eene gelukkige geneeswijze der kraamvrouwen-koorts niet eenzelvig zijn kan; maar, hoezeer de hoofdbehandeling altijd de verdeeling van de meer sereuse ontsteking ten doel heeft, zij nogthans, naar de complicatie der heerschende of staande ziektegesteldheid, behoort geëvenredigd te wezen.

tudines per id tempus, quo is dictaturam exercet, suae ditionis facit, suisque cogit sub vexillis militare.

———

VI.

Zijn er, gedurende den laatsten tijd der zwangerschap, teekenen, waaruit men haar vermoedelijk ontstaan, vroeger of later na de bevalling kan voorzien? zoo ja, welke zijn deze? en welk licht hebben lijkopeningen verspreid over den aard dezer teekenen?

Wanneer wij de vrouwen in de laatste maanden der zwangerheid gadeslaan, dan vinden wij er velen, welke niet over het eene of andere lastige of onaangename, een onvermijdelijk gevolg van haren toestand, zich beklagen; zonder dat dit bij de meesten op het voorspoedig of ongelukkig kraambed eenigen invloed heeft.

Zoo is het ook met vele ongesteldheden gedudurende de zwangerschap gesteld, welke sommigen als voorteekenen der kraamvrouwen-koorts willen beschouwen. Dikwerf toch heb ik er velen, als kenmerken eener slechte voorbeduiding, ten dezen aanzien beschouwd, en niet zelden waren zij van geene kwade gevolgen.

Evenwel kan de reden hiervan wel eens toe te schrijven zijn aan het gemis van eenige gelegenheid gevende oorzaak, zoodat de ziekte, ook bij de gunstigste voorbeschiktheid, niet volgt. Doch ook omgekeerd, ontstaat deze ziekte dikwerf plotseling, door eene vermogende uitwendige oorzaak, zonder dat men haar door het geringste voorteeken, gedu-

rende de zwangerschap of de verlossing, kon vermoeden.

Hieruit volgt, dat men met geene wiskunstige zekerheid op zulke teekenen zich kan verlaten. Het zou echter geheel met de ervaring en mijne eigene overtuiging strijden, indien ik het bestaan van zulke voorbeduidingen wilde loochenen.

Neen! ik ken te vele voorbeelden, dat de veronachtzaming van zulke teekenen, noodlottige gevolgen had, en dat derzelver bestrijding of verbetering, vaak van het beste uitwerksel voor een gunstig kraambed is geweest. Maar ik wilde slechts eenen wenk geven, om door zijne voorzegging, de vrouw niet noodeloos te beangstigen, of door eene onvoorzigtige voorspelling, zijnen eigenen naam in de weegschaal te stellen.

Deze teekenen, welke vooral onze opmerkzaamheid ten dezen aanzien verdienen, zijn in de laatste maanden der zwangerschap: trage stoelgangen, gestoorde, onrustige slaap, duizeligheid, hoofdpijn, vermoeidheid, het gebruik van voedzame spijzen bij den trek tot een zittend leven, enz.; in het bijzonder schijnen zulke vrouwen voor deze ziekte geneigd te zijn, die door eene ongenoegzame kleeding en bedekking, aan rheumatische buikpijnen lijden; eene geringe aanleidende oorzaak is dan genoegzaam, om de ziekte te doen ontstaan. Dit laatste was, volgens SIEBOLD, vooral het geval in de epidemie van 1824—1825 te Berlijn.

Bij eene naauwkeurige opmerking van vele vrouwen, heb ik, gedurende de zwangerheid, geene andere teekenen vermogen te ontdekken. Daarentegen

zijn mij, bij langdurige en moeijelijke verlossingen van éénen of meer dagen, waar men mijne hulp als arts verlangde, dikwerf teekenen voorgekomen, waardoor men met eenigen meerderen grond, op het ontstaan der kraamvrouwen-koorts kon besluiten, en des te meer, wanneer er eenige of meerdere der voornoemde verschijnselen waren vooraf gegaan.

Ik bedoel eene plaatselijke pijn, in ééne of beide zijden van den buik, welke tusschen de weeën voortduurt, en bij de drukking, die men altijd tusschen dezelve beproeven moet, zich verheft. Doorgaans zal dan de ziekte, waartoe nu reeds de kiem is gelegd, weinige uren na de bevalling zich openbaren. Deze eigenaardige pijn in de zijde van den onderbuik, dien ik altijd als het middelpunt der ziekte beschouw, heb ik nimmer gedurende de zwangerheid waargenomen, dat er de kraamvrouwen-koorts opvolgde. Ik ken twee vrouwen, waarvan de eene drie, en de andere vijf malen gekraamd hebben, die steeds na de helft der zwangerschap over eene plaatselijke pijn in de linker heupstreek klaagden, welke bij de uiterlijke drukking vermeerderde; maar bij geenen van beiden heeft zich eenige schijn van de kraamvrouwen-koorts vertoond, niettegenstaande ten tijde harer bevalling, de kraamvrouwen-koorts meer dan gewoonlijk voorkwam. — Maar wij hebben ook bij de beantwoording van het tweede vraagpunt, trachten te betoogen, dat de ziekte eerst na de bevalling, tijdens de verandering, die er door de zamentrekking der baarmoeder, in den omloop der vochten wordt te weeg gebragt, haar begin kan nemen; want ware dit anders, dan zoude

men de ziekte ook tijdens de zwangerschap waarnemen. De zoo even opgegevene teekenen in de laatste maanden der zwangerheid bestaande, en waarop niet zelden deze koorts volgt; ik bedoel de buikverstopping, de rheumatische pijnen in den onderbuik, enz., zijn dan slechts in zoo verre als voorbeduidingen van deze ziekte te beschouwen, als zij bij den invloed van eene aanleidende oorzaak, de voorbeschiktheid tot de kraamvrouwenkoorts begunstigen, hetwelk zij schijnen te bewerkstelligen, door den vermeerderden toevloed van vochten naar de buikholte, die na de bevalling dan moeijelijker te overwinnen is.

Daarentegen schijnt de pijn in de eene of andere zijde, ter plaatse van het heupbeen, tijdens eene langdurige verlossing, op de voorbeschrevene wijze bestaande, een kennelijk bewijs te zijn, dat tot het ontstaan der kraamvrouwen-koorts reeds de kiem gelegd is, en welke des te moeijelijker in hare ontwikkeling belemmerd wordt, als er gedurende de zwangerschap verontrustende teekenen bestaan hebben. Doorgaans toch verschijnt zij, weinige uren na de bevalling in hare volle woede, en behoeft slechts weinige dagen, om de lijderesse voor haar geweld te doen bezwijken.

Ik heb mij van de ontwikkeling der ziekte, reeds tijdens eene langdurige verlossing, kunnen overtuigen, bij eene vrouw, waar dit verschijnsel van plaatselijke aandoening in de regterzijde des onderbuiks zich openbaarde. Het vruchtwater was reeds met de eerste weeën ontlast, maar de pogingen der natuur, om den weêrstand van den hals der baar-

moeder te overwinnen, waren, zelfs door de bemoeijingen der kunst ondersteund, vruchteloos; 36 uren waren eindelijk met onregelmatige en zwakke weeën verloopen, toen zich het orificium uteri begon te verwijden, en ten gevolge van de inspanningen der natuur, eindelijk een dood voldragen kind ter wereld kwam. De secundinae volgde echter niet, en de geboorte van het kind werd door eenen hevigen bloedvliet gevolgd, welke het afhalen der nageboorte noodzakelijk maakte, doch de krachten schenen door de sterke inspanningen en het sterk bloedverlies te zeer uitgeput, en kort na het volgen der placenta volgde de dood.

Bij de lijkopening vond ik beide eijerstokken, trompetten en breede banden, door een menigte van bloedvaten opgezet, welke straalsgewijze al minder werden, hoe meer ik het buikvlies, dat de buikholte bekleedt, vervolgde. Dit laatste was als met roode stipjes bezaaid, welke ik naauwelijks met het bloote oog bespeuren kon. Er was nog geen vocht in de buikholte uitgestort.

Het schijnt dus, dat gedurende eene langdurige verlossing, reeds eenigermate die verandering in de rigting der vochten plaats heeft, welke anders onmiddellijk na de geboorte geschieden moet, en het is daaruit alleen af te leiden, waarom bij eenige aanleidende oorzaak, misschien wel in de moeijelijke verlossing zelve gelegen, zich reeds de kraamvrouwen-koorts tijdens dezelve vermag te ontwikkelen.

Intusschen hebben andere lijkopeningen omtrent den aard der voorbeduidende teekenen, gedurende de laatste maanden der zwangerheid, niets meer

geleerd, dan wij er tot hiertoe van weten, dat namelijk de rheumatische en catharale aandoeningen van den buik, de belemmerde stoelgangen, en de daaruit voortspruitende consensuele verschijnselen, alleen de voorbeschiktheid tot de kraamvrouwen-koorts verhoogen, door den toevloed van vochten naar de buikholte te vermeerderen.

Doch sommigen zijn verder gegaan en gelooven, dat de kiem der kraamvrouwen-koorts reeds gedurende de zwangerheid zich vestigen kan, hoezeer zij eerst na de verlossing, in hare volle hevigheid zich kan ontwikkelen. Zij gronden hun gevoelen inzonderheid op die spoedige sterfgevallen, welke ten gevolge van de kraamvrouwen-koorts, somtijds 36 à 48 uren na de verlossing plaats hebben, en waar men zulke ontaardingen aan het buikvlies, de eijerstokken, enz. en zulk eene aanmerkelijke uitstorting waarneemt, dat onmogelijk in zulk een kort tijdbestek na de verlossing, dergelijke verwoestingen kunnen plaats grijpen (43).

Maar is dit bewijs genoeg, dat de ziekte reeds voor de verlossing moet bestaan hebben? Zien wij niet meermalen bij eene ziekelijk verhoogde krachtuiting, binnen weinig tijds, verbazende gedaanteverwisselingen ontstaan? Soortgelijke voorbeelden lezen wij bij vele schrijvers, en vooral bij MORGAGNI.

Ja, wij herhalen het, de ziekte kan eerst na, of somtijds ook, tijdens eene langdurige verlossing haren oorsprong nemen, en zijn overtuigd, dat er, althans tijdens de zwangerschap, geene dier verwoestingen

(43) SIEBOLD, Darstellung des Kindbett-Fiebers, p. 52.

zijn aangerigt, welke ons de lijkopeningen bij spoedig afgeloopene kraamvrouwen-koortsen vertoonen. Ik wil daarbij niet ontkennen, dat zich tijdens de zwangerschap, ziekelijke verschijnselen aan de eijerstokken, het buikvlies, enz. kunnen openbaren; maar wij willen slechts beweren, dat deze den naam niet, van tot de kraamvrouwen-koorts te behooren, verdienen, en dat zij slechts in een toevallig, en in geen oorzakelijk verband tot deze ziekte staan.

VII.

Wat kan men ter voorbehoeding dezer ziekte, op redelijke gronden beproeven?

Het is eene ontwijfelbare waarheid, dat wij vele ziekten, waarvan wij eenigermate de voorbeschikkende en gelegenheid gevende oorzaken kennen, door het vermijden of afweren derzelve, niet zelden kunnen voorkomen.

Tot deze kan ook de kraamvrouwen-koorts geteld worden, en zelfs is het niet vermetel aan te nemen, dat men dezelve soms gemakkelijker voorkomen, dan, reeds uitgebroken zijnde, genezen kan. De voorbehoeding dezer ziekte bepaalt zich derhalve tot het afweren van alles, wat aan de ontwikkeling derzelve eenig aandeel kan hebben; en dewijl daartoe, zoowel gedurende de zwangerheid, als bij, of na de verlossing kan worden aanleiding gegeven, zoo wil ik mij hier ook bepalen, tot hetgeen men

1.) gedurende de zwangerheid, 2.) tijdens de verlossing, en 3.) gedurende het kraambed, ter voorkoming der ziekte kan aanwenden.

1.) *Gedurende de zwangerschap.*

Dewijl door de gedurige uitzetting van de baarmoeder, de ingewanden van de buikholte minder of meerder gedrukt worden, de wormwijze beweging der darmen trager, en de omloop der vochten in den buik eenigermate belemmerd plaats heeft, zoo moet de vrouw vooreerst voor de behoorlijke verrigtingen der spijsvertering zorg dragen.

Hoezeer haar eetlust in de laatste maanden goed is, ete zij toch matig, en ligt te verteren voedsel, grootendeels uit het plantenrijk, en weinig vleeschspijzen, om tot verzameling en ophooping van onzuiverheden in de ingewanden, geene aanleiding te geven; zij drinke inzonderheid niet te rijkelijk, de geliefkoosde koffij en thee, welke zoo zeer de spijsverteringskrachten verzwakken. Hare kleeding zij daarbij los en vrij, zonder te knellen. Men prijze haar in het bijzonder eene veelvuldige beweging in de vrije lucht aan, mitsgaders een werkdadig en arbeidzaam leven, in haren huisselijken kring; want niets kan bij eene zwangere vrouw, den toevloed van vochten naar den buik, de ophooping van onzuiverheden in de eerste wegen, en de buikverstopping, en derhalve den aanleg tot deze ziekte meer bevorderen, en tot dezelve den grond leggen, dan een te voedzame, sterke leefregel, bij

een stilzittend leven, in warme geslotene vertrekken, en eene te vaste, knellende kleeding, het dragen van korsetten, enz.

Nimmer moge echter eene vrouw in de laatste maanden der zwangerheid, 24 uren zonder stoelgang verblijven, die des te noodzakelijker is, naarmate de leefwijs meer zittend, en het gebruik van voedsel grooter is. Dit is nogtans dikwijls het geval, waarbij de vrouwen dan, door den vermeerderden toevloed van bloed naar het hoofd, over hoofdpijn en duizeligheid klagen. Eene gestadige buiksontlasting is niet slechts, uit hoofde van de vermeerderde afscheiding van de darmbuis, heilzaam; maar ook, dewijl het terugblijven der drekstoffen, door haren prikkel en drukking zeer nadeelig is. Ik geef dan altijd aan zwangeren, in de laatste maanden, omdat zij tot darmspuitingen moeijelijker zijn te bewegen, een afvoeringsmiddel van eenig middenzout met de tartarus. Emeticus en eenig oplossend extract, en ik betuig, dat ik van deze gewoonte nimmer eenig nadeel, en altijd veel nut, ter voorkoming der kraamvrouwen-koorts heb opgemerkt (44). Tot aderlatingen geef ik daarentegen alleen mijne toestemming, als bij de vrouw, volbloedig en sterk zijnde, ondanks de behoorlijke sedes, de ophooping van bloed naar het hoofd, en de daaruit spruitende toevallen, met heftigheid voortduren (45).

(44) Dr. SCHAEFFER a. w. p. 141. verzekert, dat hij geene kraamvrouwen met deze koorts gezien heeft, welke aan zijne leiding toevertrouwd, vóór of kort na de bevalling, eene behoorlijke buikontlasting hadden onderhouden.

(45) Zoo zegt ook SACHTLEBEN a. w. p. 157. Obgleich denen Schwan-

Maar wij hebben ook tot de aanleidende oorzaak dezer ziekte geteld, alle nederdrukkende zielsaandoeningen, waartoe vele vrouwen, zoo onwillekeurig vervallen, om niet te spreken van bedrogene meisjes. Dezelve hebben op den omloop des bloeds eenen te vermogenden invloed, en hebben tot de ontwikkeling der kraamvrouwen-koorts, en even zeer tot hare voorbeschiktheid, maar al te vaak bijgedragen, om dezelve onze grootste oplettendheid niet te schenken. De geneesheer poge dan ook in zulke omstandigheden, alles aan te wenden, wat tot opbeuring en opwekking des gemoeds kan bijdragen.

Daarenboven is het noodig, dat eene zwangere vrouw, bij koud en ook afwisselend weder, voor eene warme kleeding, inzonderheid van den buik, en der onderste ledematen zorg drage. De gewone kleeding is voor ons land minder doelmatig, en de zwangere buik wordt maar zelden genoegzaam bedekt, waardoor de vrouw dikwerf aan rheumatische aandoeningen van den buik, welke wij voor een ongunstig voorteeken beschouwden, is blootgesteld. Eene flanellen broek, welke den geheelen buik en de dijen omgeeft, of anders de inwikkeling des buiks met deze stof, is mij daartoe als het meest gepast toegeschenen.

gern fast allgemein eine zwei- bis dreimalige Aderlass als höchst nützlich und sogar absolut nöthig angerathen wird, so schreite ich doch zu dieser Operation nur dann, wenn sie gewisser Umstände wegen ausdrücklich indicirt ist; und dringe statt dessen auf den fleissigen Gebrauch erweichender und eröffnender Klistire in den letzten Monaten der Schwangerschaft.

Beklaagt zich echter de vrouw over eene uitgebreide pijn in den buik, welke men voor rheumatisch beschouwen kan, dan moet men dezelve, bij eene geregelde buikontlasting, zoo spoedig mogelijk, door gepaste middelen trachten te bestrijden, en derzelver terugkeering door eene warme bedekking des buiks voorkomen. Men heeft deze pijn altijd gelukkig door een diaphoresin bevorderend middel bestreden, en kan daartoe vooral acet. ammonia liquida, vinum stibiatum, rob. sambuc, enz. met weinige greinen Extract. aconiti aanprijzen.

2.) *Tydens de verlossing.*

Indien van de zijde der moeder alles eene goede en voorspoedige verlossing voorspelt, dan moet men dezelve niet door de kunst willen verhaasten, dewijl eene te plotselinge uitdrijving der vrucht, juist als er gewigtige veranderingen plaats hebben moeten, den regelmatigen loop der vochten stoort, ten andere, omdat bij zulk eene bespoediging, de baarmoeder en scheede gevaar loopen, van beleedigd te worden, en eindelijk, uit hoofde het te schielijk afhalen der nageboorte, ook tot beleediging en hevige bloedvliet, niet zelden de zekere voorbode dezer ziekte, wordt aanleiding gegeven. Ik herinner dus elken verloskundigen, langs dezen weg, de onmiddellijke oorzaak der kraamvrouwen-koorts niet zelf te scheppen, en dus het leven eener moeder in gevaar te brengen, vaak enkel, om de zelfvoldoening te genieten, dat hij den arbeid eenigzins bespoedigd heeft. Maar behoort dit niet van de zijde der

verloskundigen te geschieden, ook de geneesheer zij in zulke natuurlijke gevallen omzigtig, om geen verhittend en prikkelend middel ter verhaasting der bevalling, voor te schrijven, vermits hij hierdoor evenzeer schade kan aanbrengen. — Verder behoede men de vrouw, gedurende de verlossing, waartoe zij in de benaauwde oogenblikken, zoo ligt toe kan geraken, voor eene onvoorzigtige ontblooting des buiks. Menigmaal wordt hierdoor eene rheumatische aandoening van den buik veroorzaakt, en dusdanig tot de kraamvrouwen-koorts de grond gelegd, zonder dat men hierop opmerkzaam is geweest. Men lette hierop voornamelijk, bij langdurige verlossingen, alwaar dit des te eer mogelijk is. Bij zulk eenen langdurigen arbeid behoort men insgelijks om der kraamvrouwen-koorts wille, verhittende en drijvende middelen zoo veel mogelijk te vermijden, omdat zij toch altijd het slagaderlijke stelsel sterk aandoen, en den toevloed van vochten naar de baarmoeder vermeerderen, hetwelk niemand ontkennen zal, dat in dit gewigtig tijdstip veel tot deze ziekte kan bijdragen.

Mogt men nu tijdens den arbeid, in weerwil van de nakoming der tot hiertoe opgegevene voorbehoedmiddelen, eene pijn in den onderbuik, en inzonderheid ter plaatse, waar men den oorsprong dezer ziekte vermoedt, bespeuren, die zelfs tusschen de weeën aanhoudt, en op de uitwendige drukking met de hand zich verheft, dan heeft men reden deze ziekte te vreezen, hetwelk ons moet aansporen, derzelver verdere ontwikkeling zoo niet te beteugelen, dan toch te matigen. Hiertoe kan

men, wanneer van de traagheid der verlossing tevens volbloedigheid is te beschuldigen, eene aderlating, geëvenredigd naar de omstandigheden, in het werk stellen. Is dit nogtans het geval niet, zijn er redenen, die de aderlating niet veroorloven, dan is de aanzetting van 6 à 8 bloedzuigers op de pijnlijke plaats, waarbij men de vrouw niet te veel ontbloot, aan te raden. Gedoogt het nu de overige toestand, dan kan men tevens calomel, met of zonder de bijvoeging van Extract Hyosciami, pulv. digitalis purpurae, opium, enz., van 8—12 greinen in de 24 uren toedienen. Kan deze echter niet genomen worden, dan zal men met veel vrucht inwrijvingen met Ungt Neapolitanum en opium kunnen bezigen, terwijl voor het overige wordt te werk gegaan, gelijk in het volgende hoofdstuk is aan de hand gegeven. Altijd zorge men daarbij voor geregelde stoelgangen, gelijk men ook alles moet vermijden, wat de vrouw kan beangstigen, ter nederslaan, en neêrdrukkende zielsaandoeningen kan opwekken, welke, zoo veel mogelijk is, moeten worden tegengegaan.

3.) *Na de verlossing.*

Zoodra nu de vrouw verlost, en de moederkoek gevolgd is, behoort de buik alleen door een zamengevouwen laken, gelijkmatig en overal gelijkdrukkend, doch tamelijk vast, omgeven te worden, hetwelk genoegzaam is, om de baarmoeder en den buik, in zijne pogingen tot herstel der vorige veerkracht en omvang, te ondersteunen. Om nog daarenboven een

opgerold servet, even als eenen gordel, boven de heupen om den buik te binden, hetwelk ook nog heden ten dage, zelfs door ervarene en wetenschappelijke verloskundigen geschiedt, is niet alleen nutteloos, maar zelfs in het algemeen, en ook als gelegenheid gevende oorzaak van deze ziekte in het bijzonder, hoogst schadelijk, omdat daardoor beklemming der vaten te weeg gebragt, en den vrijen omloop en doorvoer des bloeds belemmerd wordt.

Heeft de vrouw bij de verlossing minder of meerder geleden, is er eene krampachtige buikpijn nagebleven, dan is de toediening van een pijnstillend middel, om de kramp in de vaten tegen te gaan, en alle afscheidingen te begunstigen, hoogst nuttig, waarvan VAN ZWIETEN doorgaans met veel vrucht gebruik maakte (46). Ik neem hiertoe doorgaans SYDENHAMS *laudanum*, tot 25 druppels in de 24 uren.

Is er in de laatste maanden der zwangerheid voor geene behoorlijke buikontlasting zorg gedragen, en vreest men dus, dat de faeces door haren prikkel schaden, dan geef ik eenig middenzout met manna en aqua foeniculi (47), en alleen als er onzuiverheden in de maag bestaan, welke geschikt schijnen om door braken te worden ontlast, dan kan

(46) „Candide fateor, me semper adhibuisse opiata postpartum, nec me poenetuit unquam." Comment. T. IV.

(47) Ik heb te dien einde in navolging van VAN DEN ZANDE, ook wel eens de calomel met Extr. Hyosciami toegediend, en hiervan kan allezins worden gebruik gemaakt, hoe meer vrees er voor de ontwikkeling der kraamvrouwen-koorts is; want niet zelden is de pijn den volgenden dag na het gebruik van 6 à 10 greinen calomel met even zoo veel Extr. Hyosciami, geweken.

er een braakmiddel worden toegediend. Van gewone laxantia en evacuantia heb ik nimmer eenig nadeel bij de kraamvrouw waargenomen; maar integendeel schijnen zij, door de vermeerderde afscheiding in de darmbuis, zeer heilzaam, en met dit oogmerk wend ik dezelve ook voornamelijk aan.

Zijn er genoegzaam stoelgangen, maar duurt de rheumatisch pijnlijke aandoening des buiks voort, dan zal een huiduitwasemend middel, b. v. Spir. Minderer. Vin. Stibiat, Rob. Sambuc, en derg., dikwerf veel dienst bewijzen. Doch zoodra de pijn meer bepaald en aanhoudend is, en zich vooral bij de drukking verergert, zoodat wij voor eene beginnende ontsteking vreezen, dan dralen wij geenszins om te werk te gaan, even of de ziekte werkelijk is uitgebroken.

Daarbij is het hoogst raadzaam, om de zogafscheiding te bevorderen, en het kind dikwerf en vroegtijdig te laten zuigen. Hierdoor ondersteunt men de natuur in hare pogingen, en belemmert de ophooping van vochten naar de buikholte. De noodzakelijkheid van het zuigen des kinds zullen wij des te meer billijken, en om deze ziekte voor te komen, of in haren voortgang te stuiten, des te geschikter achten, wanneer wij bedenken, hoe naauw de borsten met de inwendige teeldeelen, door medegevoeligheid verbonden zijn, en eene vermeerderde afscheiding, ten gevolge der kraamvrouwen-koorts in de buikholte, met vermindering van zogafscheiding verbonden is. Dit alleen is genoeg om het hoog belang ter onderhouding en ondersteuning dezer verrigting te herinneren.

De leefregel der kraamvrouw moet niet verhittend zijn, en alles worden nagelaten, wat de werkdadigheid van het vaatstelsel kan verhoogen, en tot ontsteking aanleiding geven: ligt te verteren spijzen, groenten, vruchten, bouillon; geene verhittende dranken, doch amandelmelk, limonade, thee en dergel. mogen alleen in de eerste dagen worden veroorloofd. Men weet, hoe nederdrukkende zielsaandoeningen, hoe vrees en schrik, het luiden der doodklok, het zien van eene moeijelijke verlossing, de kraamvrouwen-koorts plotseling deed ontstaan. Men zorge dus voor eene kalme zielerust; om alle vreesaanjagende tijdingen, welke eene kraamvrouw mogten ter ooren komen af te weren, vermijde in het kort alles, bijzonder in verloskundige gestichten, wat op deze wijze de ziel met aandoeningen kan vervullen, en trachte veeleer de gemoedsstemming te vervrolijken en op te wekken.

Zij wachte zich bovendien om de huiduitwaseming, die korter of langer na de verlossing te voorschijn treedt, en voor haar zoo heilzaam is, niet te storen. Eene geringe oorzaak is hiertoe somtijds voldoende, gelijk ik bij de opnoeming der aanleidende oorzaken dezer ziekte heb aangetoond; iedere kraamvrouw behoort zich derhalve voor het geringste togtje, voor iedere koele dampkringslucht in acht te nemen, zonder tot een tegengesteld uiterste, door zich te zeer te koesteren of te verhitten, te vervallen. Op deze wijze moet eene vrouw naar den raad van SIJDENHAM, tot den tienden dag haar bed houden, alle te vroege kraamvisiten vermijden, en inzonderheid de grootste zindelijkheid in het vertrek

en van het ligchaam in acht nemen; alle uitwerpselen moeten dadelijk verwijderd worden, drie of vier malen daags versche lucht in het kraamvertrek, door de opening der vensters gebragt worden, en eindelijk naar den raad van VAN ZWIETEN moet de vrouw dikwijls van zuivere doeken verwisselen, welke, aan het van achter opgeslagen hembd bevestigd, zonder veel te vermoeijen of te verkoelen, zoo dikwijls men wil, kunnen ververscht worden.

In openbare verloskundige inrigtingen kan op alle deze dingen, welke ik slechts kort heb kunnen herinneren, vooral op de zuiverheid van kleeding, beddegoed en dampkringslucht niet genoeg gelet worden, en is dikwerf alleen genoegzaam, om het ontstaan der kraamvrouwen-koorts te beletten. Maar vaak ligt in het verzuim daarvan, de grond eener besmettelijke of epidemische kraamkoorts, welke doorgaans de meeste slagtoffers rooft, en tienvoudig gevaarlijker is, dan de sporadische, die men slechts hier en daar, of in de burgerpraktijk aantreft.

Mogt in zulk eene inrigting, ten spijt van alle voorzorgen, de kraamvrouwen-koorts bij eene of meerdere vrouwen verschijnen, dan heeft de ervaring, behalve het voorgaande, nog het volgende ter voorkoming van de verspreiding der ziekte, als het meest nuttig leeren kennen, hetwelk ook van toepassing is, als de ziekte reeds besmettelijk of epidemisch is geworden, tot wier beteugeling niet veel meer, dan eene voorbehoedende geneeswijze is aan te wenden.

Vooreerst moet men terstond de zieke van de

gezonde kraamvrouwen afscheiden. Laat het nu de ruimte der zalen niet toe, om er velen te verplegen, dan is het verkieslijker om dezulke, die verlangen opgenomen te worden, af te wijzen, en de reeds verloste vrouwen, die nog gezond zijn, eene andere toevlugt te verschaffen, dan haar aan het gevaar om door deze ziekte te worden aangetast, prijs te geven, terwijl dan, gelijk boven gezegd is, zij, die reeds zijn opgenomen en nog moeten verlost worden, in een ander vertrek worden gebragt, welks gemeenschap van het vertrek der zieke vrouwen geheel moet zijn afgescheiden, zoodat zelfs de oppasters en kraambewaarsters der laatste, niet in betrekking met de gezonde geraken.

Hierbij drage men nu voor de stiptste zindelijkheid zorg, en hetzij nu de ziekte al of nog niet besmettelijk is, moet men niet slechts dikwijls versche lucht aanvoeren, maar ook twee malen in de 24 uren de zoutzure berookingen (van *Guyton Morveau*) in het vertrek bewerkstellingen, of de *Chloruren* aanwenden, waardoor men dan alleen kan beletten, dat de ziekte niet besmettelijk wordt, gelijk ook hierdoor, getuige de ervaring van onderscheidene epidemiën, de verdere verspreiding der reeds contagieuse kraamvrouwen-koorts kon worden tegengegaan, door de met onzuivere gassoorten bezwangerde lucht, met deze middelen te reinigen.

Ziet daar nu de voornaamste regelen ter voorbehoeding, welke bij iedere zwangere en kraamvrouw behooren te worden nagekomen, en wel zoo veel te naauwkeuriger, als eenige heerschende ziekte-

gesteldheid, de opwekking der kraamvrouwen-koorts begunstigt.

VIII.

Welke is de behandeling in de verschillende tijdperken van haar bestaan.

Omtrent de behandeling der kraamvrouwen-koorts zijn de meeningen van de vroegste tijden aan zeer verdeeld geweest. Wat de eene op grond zijner ervaring voor de beste geneeswijze derzelve beschouwde, werd door eenen anderen geneesheer weder verworpen, en eene andere als de meest voldoende aangeprezen. Wie toch weet niet, dat de eene niets werkzamer aanprees, dan aderlatingen, middenzouten en andere ontstekingwerende middelen, terwijl een ander de braak- en purgeermiddelen, een derde, die de ontbinding der vochten meende te moeten bestrijden, de bederfwerende middelen bij uitsluiting roemde en aanbeval, en eindelijk, dat weder andere geneesheeren, dezelve zonder onderscheid met het zoete kwik, in bovenmatige giften en onderscheidene verbindingen willen genezen? — Elke dezer methoden had, en heeft nog in onzen tijd, gedeeltelijk haar gezag, hare aanhangers en geene derzelve is er, die niet door waarnemingen zijne meening denkt te kunnen staven.

Hoewel nu de kraamvrouwen-koorts, in alle omstandigheden haar eigendommelijk grondkarakter be-

zit, zoo zou het echter met de rede, gelijk ook met alle geneeskundige regelen, en met de ervaring strijdig zijn, indien men op haar eene algemeene en bepaalde geneeswijze wilde toepassen, die door zoo velerlei omstandigheden, in en buiten de zieken gelegen, door de voorafgegane oorzaken, ouderdom, gesteldheid, leefwijze, jaargetijde en door den *Genius morborum* zoo onderscheiden gewijzigd wordt, en zulke groote veranderingen kan ondergaan, dat zij, wil men in derzelver genezing slagen, wel hare opmerking bij de behandeling behoeven. — De waarheid hiervan, zal ik wel met geene bewijzen van de oude noch nieuwe schrijvers behoeven te staven, daar zich ieder geneesheer, die slechts eenige ervaring heeft opgezameld, van dezelve volkomen moet overtuigd houden.

Bij de behandeling der kraamvrouwen-koorts zal dan wel de beste hoofdaanwijzing zijn, even als bij alle ontstekingsziekten, de ontsteking geëvenredigd naar den aard, het verloop en zamenstelling der ziekte, tot verdeeling te brengen en derzelver uitgang in uitzweeting voor te komen, waarbij men bedacht moet zijn, dat de tijd daartoe kort is, en ons slechts weinige dagen, ja zelfs weinige uren vergund worden, om hierin ons doel te bereiken, uit hoofde zij tot dezen uitgang, die altijd van zenuw- of rotaardige verschijnselen vergezeld gaat, spoedig geneigd, en met denzelven de hoop op genezing doorgaans verloren is.

Zoodra de kraamvrouw eene plaatselijke pijn in den buik bespeurt, welke voor het begin dezer ziekte zou kunnen worden beschouwd, dan is het

beter, in plaats van door *anodyna*, emulsiën of krampwerende middelen, gelijk sommigen aanraden, de nuttige oogenblikken, die ons tot de verdeeling vergund worden, te verbeuzelen, van meer krachtdadige middelen, onmiddellijk gebruik te maken: in de eerste plaats, kunnen daartoe op geen gepaster tijdstip de algemeene en plaatselijke bloedontlastingen worden aangewend, welke naar den onderscheidenen toestand en de hevigheid der toevallen geëvenredigd moeten zijn. Is de vrouw van eene sterke ligchaamsgesteldheid, de oorzaak van geene verzwakkende geaardheid, de pols vol, en zeer snel, de heerschende of staande ziektegesteldheid ontstekingaardig, de pijn zeer hevig, en is daarbij geene ongewone hoeveelheid bloeds bij de verlossing verloren gegaan, dan kan men gerustelijk eene ruime aderlating in het werk stellen. Wel is waar, er zijn vele geneesheeren, die de aderlatingen in deze ziekte niet durven aanwenden, omdat de ontsteking van eene meer lymphatische geaardheid is, dewijl er tijdens de zwangerschap zoo vele verzwakkende oorzaken plaats hebben gehad, en er bij de verlossing reeds eene genoegzame hoeveelheid bloeds is verloren gegaan, mitsgaders ook, dat men door dezelve den overgang in den zenuwachtigen toestand, waartoe deze asthenische ontsteking zoo zeer geneigd is, nog meer bevordert en den *crisis* belemmert.

Ik beken, dat zij zoo onbepaald niet aangewend mogen worden, als bij andere ontstekingen, waar het slagaderlijk stelsel is aangedaan, en weet, dat er dikwijls vrouwen van deze ziekte, zonder ader-

latingen genezen. Het zou dan ook bij minder hevige ontstekingen of bij zoodanige zamenstellingen met koortsen, die geene aderlatingen gedoogen, niet raadzaam zijn, dezelve aan te wenden, en evenmin, als er reeds eenige tijd verstreken, en de ontsteking tot uitzweeting geneigder is. — Daarentegen durven wij ze als hoogst noodzakelijk aanprijzen, wanneer het ligchaamsgestel en de heerschende ziekte constitutie de ontwikkeling der ontstekingen begunstigt, en alle toevallen eenen hoogen graad van aandoening kenmerken.

Niemand zal toch willen betwisten, dat onder zulke omstandigheden de lymphatische vaten van het buikvlies in den kring der slagaderen treden, waaronder de vaten van de eijerstokken, enz. reeds in den gezonden staat behooren, en dus de ontsteking meer slagaderlijk wordt, en de koorts het karakter der *synocha* meerder of minder aannemen kan. En wat kan op grond van eene rationele geneeswijze, hier den aandrang van bloed meer afleiden, en de gevreesde uitzweeting voorkomen, dan de aderlating?

Doch niet alleen theoretische gronden, maar ook de ervaring staaft het nut der aderlating in sommige gevallen. Zoo zegt ZELLER, dat bij de inflammatorische kraamvrouwen-koorts, waarvan ik te voren gewaagde, de vrouwen door den dood werden weggerukt, indien de aderlating slechts eenige uren verzuimd was. — NÄGELE verhaalt ons (48), dat vooral het aderlaten zich zeer hulprijk betoonde, in de epidemie te *Heidelberg*; en waar het werd

(48) A. W. pag. 16.

verzuimd, scheen de uitstorting begunstigd te worden. Hetzelfde deelen nog vele andere schrijvers mede; doch hiermede zij het genoeg ter bevestiging, dat de aderlating dikwijls in deze ziekte heilzaam kan zijn. Ik herhaal het, op grond van mijne eigene ervaring, en die van anderen, dat onder de voormelde omstandigheden, en bij eene inflammatorische en rheumatisch ontstekingaardige constitutie, de algemeene bloedontlastingen gerustelijk kunnen en moeten worden in het werk gesteld, zonder eenige vrees voor verzwakking, dewijl de hevige koorts veel meer de krachten wegneemt, dan dit bloedverlies. Doch wil men het met eenige vrucht doen, dan moet zij vroegtijdig, in den aanvang of het opkomen der eerste verschijnselen geschieden, eer de ziekte reeds eenen uitgang dreigt, dewijl als dan de hevige ontstekingsprikkel door de afscheiding gematigd is, en de aderlating den overgang in den zenuwachtigen staat bespoedigen kan; daarbij mogen zij niet dan onder dringende omstandigheden, herhaald worden. Men rigte de hoeveelheid bloeds meer naar de toevallen en het gestel, dan naar den pols, die doorgaans in ontstekingen der buikholte door de kramp onderdrukt is, en ingetrokken voorkomt; gewoonlijk zullen 6—12 oncen genoegzaam zijn.

Is de pijn na de aderlating nog hevig, breidt zij zich al meer en meer over den buik uit, maar durft men geene algemeene bloedontlasting meer in het werk stellen, of ook openbaart zich de ziekte, met slechts matige toevallen van ontsteking, verbiedt de ligchaamsgesteldheid, de voorafgegane omstandig-

heden, de complicatie, enz. de aderlating, of eindelijk, wordt men te laat bij de vrouw geroepen, zoodat de ziekte reeds eenigzins gevorderd is, en men voor de verzwakkende werking der algemeene bloedontlastingen vreest, dan is de aanzetting van 6-10 bloedzuigers op den buik, vooral op de plaats, van waar de ontsteking is uitgegaan, zeer heilzaam. Over het geheel zal men in den eenvoudigen staat dezer ziekte met dezelve genoegzaam uitrigten. Hoe vroeger men dezelve aanzet, des te meer hulp kan men daarvan verwachten, ook zelfs wanneer de ziekte met eenen nerveusen toestand gepaard gaat. Men evenredigt het getal naar de hevigheid der plaatselijke ontstekingstoevallen, en men kan bij eenen hoogen graad van aandoening, er zelfs tot 15 aanzetten; want de plaatselijke bloedontlasting heeft doorgaans geenen nadeeligen invloed op de krachten, en is integendeel voor de ontsteking zeer heilzaam, naardien zij haar de geneigdheid tot uitstorting ontneemt, en vaak hare hevigheid, en de daarmede geëvenredigde pijn, onmiddellijk bedaren doet.

Hoezeer de algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, naar de onderscheidene omstandigheden gewijzigd, dikwerf de lijderessen redden, en althans weinig schaden, wanneer zij vroegtijdig en omzigtig worden aangewend, zoo komen zij echter geenszins meer te pas, als de ziekte eenigen tijd geduurd heeft, en men eerst geroepen wordt, als de ontsteking reeds eenen uitgang schijnt te kiezen.

Heeft men nu op deze wijze van de bloedontlas-

tingen gebruik gemaakt, of waren dezelve, uit hoofde van de slepende geaardheid der ziekte, en den minderen ontstekingstoestand onnoodig, en bestaan er geene complicatien, dan komt ten tweede als een geschikt middel, om deze weiaardige ontsteking tot verdeeling te brengen, het zoete kwikzilver, (mercurius dulcis) in onderscheidene verbindingen, in aanmerking,

Het is algemeen bekend, dat het kwik inzonderheid voor lymphatische ontstekingen geschikt is, de plasticiteit van de vochten vermindert, en een bijzonder vermogen op het haar- en watervaatstelsel uitoefent. Met dit oogmerk kan men het hier in groote giften aanwenden, en om derzelver te prikkelende werking te matigen, en tevens de kramp en de hevige pijn te bedaren, met Extr. Hyosciami, opium en derg. toedienen, en zoo lang deszelfs gebruik voortzetten, tot het tandvleesch is aangedaan, hetwelk door velen als het zekerste bewijs van de werkelijke verdeeling wordt aangemerkt. JOHN DAVIES (63), die sedert verscheidene jaren dit middel in deze ziekte bezigde, bevond, dat de gewenschte aandoening van het tandvleesch het zekerste plaats had, wanneer er eene aderlating was voorgegaan. Gelijk ik zeide, moet men het in tamelijk groote giften (64) laten gebruiken, en des

(63) Med. Repository.

(64) Men versta mij hier wel: Ik zoude het, in navolging van een' hedendaagschen schrijver, niet tot zulke bovenmatige giften durven aanraden, veel minder aanwenden. Ik spreek hier van groote giften, met betrekking tot het gebruik, dat wij van het zoete kwik gewoonlijk in de geneeskunde maken, zoodat in haas-

te meer, als de ziekte een snel verloop schijnt aan te nemen. De calomel wordt hier beter dan in eenige andere ongesteldheid, in groote giften verdragen. In de gewone gevallen geef ik met veel vrucht, in de 24 uren, nadat ik alvorens ingeval van buikverstopping, door een klisteer den stoelgang heb bevorderd, en dus het kwik beter werkt, het volgende:

R. Calomel gr. VI-X.
Extracti Hyosciam gr. VI.
Opii depur. gr. I.
Sacch. alb — dr. III.
M. f. pulv. No. XII S. om het uur een poeder, — welke ik zoo lang laat voortgebruiken, mits geene andere omstandigheden haar gebruik verbieden, tot de toevallen bedaren, en de zogafscheiding weder verlevendigt, waarbij ik vooral de giften calomel, naar het minder of meerder snel verloop evenredig. Verwekken deze poeders buikverstopping, dan laat men het heulsap in evenredigheid weg; ontstaat er daarentegen een buikloop, dat meestal bij het gebruik dezes middels geschiedt, dan vermeerdert men de hoeveelheid opium, en verbindt met de poeders de pulvis gummosus. Zijn echter de ontlastingen niet te menigvuldig noch waterachtig, dan zal men het beste doen, om de po-

tige gevallen, waar zich de ziekte in 2 à 3 dagen beslist, 8 à 10 greinen overvloedig zijn; is zij meer slepend, dan zullen 4 à 6 greinen in de twee eerste en de volgende dagen, bij vermindering tot 2 greinen genoegzame uitwerking doen. — Met 56, ja 68 greinen, in 3 à 4 dagen toe te dienen, zou ik meenen roekeloos te handelen, en het heil mijner lijderessen niet te beogen.

gingen niet tegen te gaan, welke de natuur aanwendt, om zich van de weiaardige vochten langs de darmbuis te ontdoen. Daarenboven heb ik eene onvoorzigtige onderdrukking eener diarrhoea in deze ziekte, altijd door eene verslimmering der toevallen zien opvolgen, zelfs ook, wanneer dezelve, gelijk veelal het geval is, eer symptomatisch dan heilzaam was. Wanneer nogtans de Diarrhoe, niettegenstaande deze vermeerdering van opium, volhoudt, dan kan men, naar den raad van VAN DEN ZANDE, dezelve door de inwrijvingen van de blaauwe kwikzalf van 2-6 drachmen, op den buik doen vervangen, en inmiddels door slijmachtige klijsteren en anodyna, de te hevige afscheiding zoeken te matigen. Van deze inwrijvingen is men ook genoodzaakt gebruik te maken, ingeval van sterke brakingen, welke dan vooraf, mits zij van den consensuelen ontstekingsprikkel afhangen, door emulsien van amandelen, arabische gom, met opium en andere bedarende middelen, of indien de kramp en de pijn zeer hevig is, door bloedzuigers moeten worden gematigd en opgeheven. Is de lijderesse zwak, zenuwachtig, of blijft de huid droog, dan kan men met deze poeders, gelijktijdig andere middelen laten gebruiken, als: Spir. Corn. Cervi, Spir. Minderer. Rad. Valeriana, etc., om daardoor de krachten te onderschragen, de ziekelijke gevoeligheid te verbeteren, en vooral, om de vochten naar de huid af te leiden, en eene heilzame scheiding door de uitwaseming te bevorderen. Ook kan men met het kwik het vingerhoedskruid verbinden, hetgeen men vooral kan aanwenden, wanneer de pols zeer krampachtig en

de urine-afscheiding te spaarzaam is, waarbij dan nog, indien de pijnen dit vorderen, 1—2 greinen opium gevoegd kunnen worden.

Ofschoon de calomel in eene voorzigtige hand over het algemeen een heilzaam middel blijft, hetwelk voor de eigenlijke hoofdgeaardheid dezer ziekte, meer dan eenig ander middel geschikt is, en het VAN DEN ZANDE, bijna een specifiek vermogen in dezelve toekent, zoo is zij echter, naar de getuigenis van VON SIEBOLD, wien men eene uitgebreide ervaring in deze ziekte niet zal willen betwisten, bij de contagieuse kraamvrouwen-koorts, zonder de gewenschte uitwerking gebleven (65), gelijk zij ook bij eene zenuwaardige of typheuse zamenstelling, en ingeval de uitzweeting op handen is, niet meer aangewezen schijnt, en naar mijne bevinding, den ziekte staat eer verslimmert dan verbetert, gelijk wij straks nader zullen toonen.

Inmiddels dat men op deze wijze voortgaat, moet men ook nog op andere dingen bedacht zijn, en door verzachtende en afleidende middelen, de kramp in de ontstokene vaten trachten weg te nemen. Hiertoe zijn warme omslagen op den buik van Hba Cicutae, Hyosciami, flores Chamomaeli, Sambuci, enz. hoogst geschikt, waarbij men zorgvuldig verkoudheid van den buik moet vermijden. Kan de lijderesse het verdragen, dan zullen zich inwrijvingen van het linimentum Volatile Cum Vino Opii Aromatico op den buik, insgelijks heilzaam betoonen. Evenzeer moet men zijne oplettendheid op de kraamzuivering vestigen, welke dikwerf spaarzaam

(65) Aangevoerd werk, p. 83.

en kwalijkriekend is. Van daar bedient men zich met nut van de afkooksels van de evengenoemde kruiden, als inspuitingen in de baarmoeder, welke des te meer gepast zijn, indien de baarmoeder in eenen hoogeren graad van prikkelbaarheid verkeert, of bij de verlossing beleedigd is geworden. Daarbij is het van veel gewigt, om door de bevordering der zogafscheiding dien aandrang van vochten van de buikholte af te leiden.

Het kind behoort derhalve veelvoudig aan de borst te worden gelegd, of wanneer bij eene besmettelijke kraamvrouwen-koorts, het zog voor het kind minder gepast of schadelijk schijnt, moeten de borsten door zuigsters of jonge honden, van tijd tot tijd geledigd worden.

Is men nu op deze wijze zoo lang voortgegaan, tot de toevallen eenigzins afnemen, hetgeen in gewone gevallen op den 3-5, in zeer haastige, op den 1-2 dag gebeurt, en is het tandvleesch slechts eenigermate aangedaan, dan moet men terstond de giften calomel en deszelfs verbindingen verminderen, naarmate de plaatselijke ontsteking van den buik afneemt, de zog- en kraamafscheiding terug keert, en alles een beter uitzigt verkrijgt; gelijktijdig behooren dan zulke middelen te worden toegediend, welke de plaats hebbende afscheidingen, langs welke de natuur de crisis schijnt te zullen volbrengen, kunnen ondersteunen. Is de huid zacht en vochtig op het aanvoelen, dan komen de Spir. Mindereri, Spir. Corn. Cervi, Rob. Sambuc. te pas, welke middelen tevens op de urine-afscheiding werken. Schijnt de oplossing of verdeeling traag te gaan, of onvol-

komen te geschieden, en is dit aan zwakte en krachtverlies toe te schrijven, dan kunnen met deze middelen, de Camphor, Valeriana, Serpentaria en andere zenuwmiddelen worden verbonden, waarmede ik in dit laatste geval altijd de Tra. digitalis purpur. tot 1½ drachma vereenig, waardoor men de natuur te hulp komt, om zich door eene vermeerderde urineafscheiding van de weiaardige vochten te ontdoen.

De aandoening van het tandvleesch of de speekselvloed is nooit in dezc ziekte zoo hevig, dat zij eene bijzondere geneeswijze vereischt. Eene mondspoeling van Hba Salviae en Rosae Rubrae met eenige druppels acidum muriaticum en honig, is gewoonlijk toereikende.

Heeft er nu eene aanvankelijke herstelling plaats, dan is voor de overgeblevene zwakte, eene versterkende nakuur van amara, Cortex peruvianus, lichen yslandicus, en bij eene voortdurende krachteloosheid, ijzerbereidingen, wijn en een versterkende eetregel noodzakelijk.

Hoezeer de genezing bij eene tijdige behandeling op de voorbeschrevene wijze niet zelden gelukt, zoo kunnen wij nogtans menigmaal de gunstige verdeeling niet tot stand brengen; en in weerwil van de beste behandeling, den overgang in den astenischen toestand, in uitstorting, niet voorkomen. Zoodra de teekenen van derzelver ophanden zijn, zich openbaren, als daar zijn: blijvende pijnlijkheid en gespannen buik; vermeerderde snelheid van den nu zwakken en onregelmatigen pols; koude, drooge huid; hevige dorst, eenigzins ingevallen gezigt, enz., dan kan men nog trachten de werkda-

digheid van het vaatstelsel te verlevendigen en op te wekken, ten einde de gevreesde uitzweeting in de buikholte nog voor te komen. Nadat men de te vergeefs aangewende calomel ter zijde heeft gesteld, moet men in de eerste plaats eene spaansche vliegpleister ter grootte van een octavoblad op den buik leggen, tot zij eene blaar getrokken heeft, dewijl de hierdoor ontlaste wei verligting aanbrengt, en de lymphatische vochten, door dezen prikkel, van de inwendige oppervlakte der buikholte worden afgeleid. Inwendig komen de antimoniaal middelen, de Spir. Mindereri, Spir. Corn Cervi en in het bijzonder de Campher van 15—20 greinen, in de 24 uren te stade. Door de opwekkende kracht, welke deze laatste op het vaatstelsel heeft, worden de opgehoopte vochten in de astenisch ontstokene deelen des buiks, wel eens in beweging gebragt, en den loop der vochten eene rigting naar den omtrek des ligchaams gegeven, waarvan een heilzaam zweet bij gelukkige omstandigheden het gevolg is. Onder de huiduitwasemende middelen blijft de campher in dit tijdstip der kraamvrouwen-koorts, een der voortreffelijkste, en zelfs zal haar geen ander hier kunnen evenaren, om de werkeloosheid en gezonkene prikkelbaarheid van het bloed- en watervaatstelsel op te wekken.

In dit tijdperk hebben sommigen aangeraden, om ook een braakmiddel toe te dienen, niet zoo zeer, met het oogmerk om onzuiverheden weg te ruimen, dan wel, om de door derzelver prikkel en schokkende werking, de werkeloosheid van het vaat- en zenuwstelsel te verlevendigen, en door de wegneming

der kramp, de afscheidingen, en inzonderheid die der huid, te herstellen. Ik geloof, dat men nogtans met dit middel omzigtig moet te werk gaan, en men juist het regte tijdstip behoorlijk moet weten te onderscheiden, waar men zoodanige werking van haar zou kunnen verwachten.

Volgt des niettemin, na langeren of korteren tijd de uitstorting, waarvan wij de kenteekenen in het eerse hoofdstuk hebben opgegeven, dan zijn er nog eene menigte middelen, welke hier worden aangeprezen, om het watervaatstelsel tot vermeerderde activiteit aan te sporen, en langs de darmbuis, en door zweet en urine, de uitgestorte vochten weg te ruimen. Hiertoe worden de senega, arnica, digitalis purpurea, calomel, antimomalia en dergel. naar omstandigheden aangewend, en, uit hoofde met de uitstorting vaak eene zenuw- of rotaardige toestand verbonden is, in verbinding met andere middelen toegediend, als Valeriana, Serpentaria, Moschus, Camphor, Acida Mineralia, Tra. Acida Aromatica en andere, in zenuw- en rotkoortsen gepaste dingen.

Doch slechts in enkele, en maar alleen in slepende gevallen, schijnen dezelve aan de verwachting te voldoen; want doorgaans, wanneer de uitstorting eenmaal gevolgd is, betoonen zij zich vruchteloos, en kunnen zelfs het sterven geene enkele minuut vertragen. Geen dezer, noch andere opwekkende middelen kunnen hier iets uitrigten; want niettegenstaande hunne vlijtige aanwending, neemt de diarrhoea toe, de krachten zinken meer en meer, en spoedig bezwijkt de vrouw voor het geweld der

hevige ziekte. Maar bedenkt men ook de veranderingen, die de buikholte bij de uitstorting ondergaat, de krachtuitputting die daarop onmiddellijk volgt, dan zal men te vergeefs naar het middel vragen, dat krachtdadig genoeg is, om de kwijnende lijderes, als ware het, een nieuw leven te schenken, en met VIRGILIUS moeten zeggen: Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo (66).

Wanneer de uitstorting heeft plaats gehad, dan zullen wij, althans bij haar gewoon haastig verloop, vruchteloos de oplossing dezer vochten beproeven, dewijl ons de tijd tot aanwending van genoegzame middelen ontbreekt. Want naarmate de ontstekingaardige toestand haastiger is, wordt ook, na de plaats gehad hebbende uitstorting, de dood bespoedigd, hetwelk ik niet zoo zeer toeschrijf, gelijk sommigen doen, aan de belemmerde gelijkmaking en voeding door de uitgezweete plastische lijmpha, die de voornaamste buikingewanden zamenhecht, en hunne verrigting belemmert; want in dit geval zou het leven, zelfs ook bij den hoogsten graad van zamenvoeging, langer dan nu geschiedt, kunnen blijven bestaan; maar veeleer geloof ik, dat de reden moet gezocht worden, in de dadelijke uitblussching van de levenskrachten, welke naarmate van den hevigen graad der ontsteking, en van de meerdere bewerktuiging der uitgestorte vochten, den dood spoediger aanbrengen. Waaraan toch kunnen wij anders die spoedige verandering toeschrijven, die in weinige uren somtijds plaats heeft, en de vrouw, die pas nog in een verhoogden staat van leven ver-

(66) Eclog. III. V. 104.

keerde, nu met den dood doet worstelen? Gewis alleen aan het plotseling verlies van het levensbeginsel, hetwelk zich met de uitzweeting dezer meer bewerktuigde vochten verbindt, en hetwelk geheel buiten het bereik der geneeskunde ligt, om zelfs door de krachtdadigste middelen, eenigzins opgewekt te kunnen worden.

In meer slepende gevallen, waar geene zulke krachtinspanning is voorafgegaan, en dus ook de uitgestorte vochten minder bewerktuigd zijn, wordt echter menigmaal het laatste levensvonkje niet uitgedoofd, zoodat het leven nog korter of langer na de uitstorting kan blijven bestaan; somtijds gelukt het nogtans dezen staat, die veel gelijkvormigheid met de heete buikwaterzucht bezit, door kwik, digitalis, antimonalia en antispasmodica: opium, Extr. Hyosciami, en door vlijtige inwrijvingen op den buik van vlugge linimenta te verbeteren, en de opslorping der uitgezweete en hier meer weiaardige vochten tot stand te brengen. Doch hebben de genoemde en andere genoegzaam bekende middelen niet de gewenschte uitwerking, dan kan men naar den voorslag van BOER de ontlasting door de punctie langs de scheede, of, in navolging van PELLETIER, FOUQUET en anderen, den buiksteek beproeven, en dusdanig de vloeistof ontlasten; doch hoogst zelden, luid de treurige ervaring, zal men ook hierdoor den dood geheel kunnen afweren, maar doorgaans slechts weinige dagen aan een ellendig en kwijnend leven toevoegen.

Omtrent de buikontlasting heeft de ondervinding geleerd, dat zij in alle tijdperken dezer ziekte be-

hoorlijk moet plaats hebben, en men nimmer buikverstopping moet gedoogen; volgt dezelve niet door de inwendige middelen, dan is het noodig dat men vooral in de eerste dagen dezelve dagelijks door een klisteer bevordere, uit hoofde de drekstoffen in de dikke darmen, den toevloed van vochten verhoogen, en de vermeerderde afscheiding der darmbuis de verdeeling bevordert. Ik wil hier echter geenszins mede te kennen geven, dat eene vermeerderde darmontlasting heilzaam of critisch zij; doorgaans is zij dit zelden, buiten eene galachtige of gastrische complicatie. En desniettemin stelt zich gewoonlijk op eene zekere hoogte der ziekte, eene diarrhoea in; heeft dezelve met verlichting der toevallen plaats, dan kan men haar voor eene weldadige poging der natuur beschouwen, om door de darmbuis eene afscheiding te bevorderen, welke de plaats der ziekelijke uitstorting vervangt, waarvoor zij des te meer is te houden, hoe nader zij aan het tijdperk plaats heeft, waarin de verdeeling volgen kan. In dit geval moet men dezelve alleszins bevorderen, en alleen wanneer zij al te hevig en verzwakkend is, haar door inwikkelende en slijmachtige middelen trachten te matigen.

Doch meestal is zij een toeval van den hevigen graad der ziekte, en vergezelt doorgaans de plaatshebbende uitstorting. Zij wordt zelden door verbetering, maar veeleer door verslimmering der toevallen opgevolgd, en sleept eene groote zwakte na zich; de buik is en blijft, niettegenstaande de menigvuldige waterachtige stoelgangen, hard, gespannen en pijnlijk. En evenwel heeft de ervaring

geleerd, dat het onvoorzigtig tegengaan dezer ontlastingen tot ophooping van onzuiverheden aanleiding geeft, den asthenischen toestand en de uitstorting bevordert, en meestal den dood bespoedigt. Het beste handelt men hier, zoo veel mogelijk door versterkende en opwekkende middelen de krachten te ondersteunen; en door inhullende en slijmachtige dingen, met Aq. Cinamomi, ipecacuanh en dergel. verbonden, de te groote aandrift van vochten te beteugelen, zonder zulke middelen te bezigen, welke deze afscheiding plotselings kunnen stremmen en onderdrukken.

Tot hiertoe de behandeling van de kraamvrouwenkoorts, in den eenvoudigen staat opgegeven hebbende, zoo zal ik thans tot de geneeswijzen overgaan, welke men bij de onderscheidene complicatiën, in navolging van den vader der geneeskunde (67), volgen moet.

1.) Ontstekingaardige zamenstelling. Te voren heb ik reeds gezegd, dat zij zeer zelden plaats heeft, en minder met den aard dezer ziekte overeenkomt. Intusschen kan zij echter een meer zuiver ontstekingskarakter verkrijgen, wanneer alle omstandigheden tot de diathesis inflammatoria medewerken. Aderlatingen en bloedzuigers komen hier bijzonder te pas, om den sterken ontstekingsprikkel te matigen. Bij verzuim kan hier reeds in 24-48 uren uitstorting volgen; daarom behooren zij vroegtijdig te geschieden, moeten niet al te veel herhaald worden, en daaromtrent alles worden in acht

(67) Hippocrates. Epidem. I. 5 etc. Mederi Oportere et Communia et propria intuentem.

genomen, wat hierover in het begin van dit hoofdstuk gezegd is. Vele geneesheeren, en inzonderheid VAN DEN ZANDE keurt de aderlating in de kraamvrouwen-koorts af, omdat hij hare verzwakkende werking te zeer vreest; maar dit heeft ons minder verwonderd, als wij lazen, dat te Antwerpen het ontstekingaardig karakter in dien tijd niet is waargenomen (68). Even nuttig en noodzakelijk als zij hier is, zoo roekeloos zou het zijn, bij eenen minderen graad van ontsteking, in deze deelen, aderlatingen in het werk te stellen, waar men doorgaans met plaatselijke bloedontlastingen volstaan kan.

Heeft men eene aderlating van 8—12 oncen verrigt, dan tracht men verder door verkoelende middelen, in eene emulcie vermengd, de verdere bovenmatige werking van het slagaderlijk stelsel te beteugelen: Nitrum, Sal Ammoniacus, en andere middenzouten komen nu zoo lang te stade, tot men op de voorbeschrevene wijze, door het zoete kwik in de noodige verbindingen, de verdeeling en oplossing kan beproeven. De giften der calomel moeten hier groot zijn, wil men er hulp van verwachten, uit hoofde het verloop door den stenischen aard hoogst snel is, en er dus weinige uren slechts worden toegestaan: 2 à 3 greinen, om $1\frac{1}{2}$ à 2 uren zijn dan eerst genoegzaam, om het doel te bereiken.

In de maand December van 1822, heb ik zulk eene meer zuiver inflammatorische kraamvrouwenkoorts waargenomen, en door deze geneeswijze de genezing gelukkig op den 4 dag volbragt, onder

(68) Zie zijn gemeld werk, p. 160.

vermeerdering zoo wel van de darmafscheiding als van zweet en eene critische urine.

2.) Catarrhale en rheumatische zamenstelling. Dikwijls is de ziekte haar ontstaan aan deze oorzaken verschuldigd, en menigmaal is zij met aandoeningen verbonden, welke deze zamenstelling kenmerken. Wordt men vroeg en met het eerste opkomen der ziekte geroepen, en heeft men rede eene belemmerde huiduitwaseming en verkoudheid, als de oorzaak te kunnen beschuldigen, dan moet men trachten door zachte huiduitwasemende middelen, de ziekte in hare ontwikkeling te smoren. Hiertoe schikt zich voornamelijk: Flores Sambuci, Spiritus Mindereri, Spir. Corn. Cervi, enz. Zij passen hier des te meer, als de huid droog is. Men moet ze nogtans niet te lang voortzetten, dewijl zij de ontwikkeling van het hier zoo geneigde gierstuitslag kunnen begunstigen, en ten andere den toestand van den buik verergeren. Zoodra derhalve na verloop van 12 uren, de pijn niet afneemt, maar integendeel in hevigheid en uitgestrektheid wint, dan is het noodig, de behandeling meer bijzonder tegen de plaatselijke ontsteking te rigten. Kan men tijdig hulp verleenen, dan zal eene aderlating zelden haar nut weigeren, te minder, wanneer hier tevens de longen in de ontstekingaardige aandoening deelen; men moet met dezelve echter niet te stout te werk gaan, liever den middelweg bewandelen (68), en ook nog eenigzins op de plaatselijke bloedontlas-

(69) CELSUS praefat. p. 12. Ea neque addicta alterutri opinioni sunt, neque ab utraque nimium abhorrentia, sed media quodammodo inter diversas sententias.

tingen zijne hoop vestigen, welke bij deze complicatie zoo bijzonder zijn aangewezen; alles hangt hier nogthans van den individuëlen toestand, van den tijd en van de hevigheid der ziekte af, en deze omstandigheden moeten den geneesheer bij de aderlatingen leiden. Hierop komt de calomel met Extr. Hyoscami, opium en derg. naarmate dit de omstandigheden vorderen, in aanmerking; de giften behoeven niet zoo groot te zijn, dan in de voorgaande zamenstelling, uit hoofde haar verloop doorgaans minder snel is: 8—10 greinen in de 24 uren hebben mij altijd genoegzaam voldaan. Men zij hierbij bedacht, dat de rheumatische en zinkingaardige ziekten zich het meest door zweet en urine beslissen; weshalve deze afscheidingen moeten bevorderd en ondersteund worden, zonder echter door al te verhittende middelen, te warm beddegoed of te warme kamer, den bloedsomloop te versnellen, en het gierstuitslag op te wekken, welke zoo ligtelijk bij deze zamenstelling, zelden met verligting, en doorgaans met verslimmering der toevallen ontstaat. Men kan daarom de calomel vereenigen met Antimonialia, of tusschen beide een vliederthee, met of zonder Spiritus Mindereri en dergelijke toedienen. Ook de Camphor komt hier, niettegenstaande hare schijnbare verhittende kracht, inzonderheid te pas, vooral als de huid, op het tijdstip dat men critische afscheidingen zou kunnen verwachten, droog en de urine hoog rood blijft. De gifte mag niet groot zijn: 12 à 15 greinen met braakwijnsteen, opium en calomel zijn in de 24 uren toereikende. Is de pols zeer hard, de pijn

en andere ontstekingstoevallen zeer hevig, dan past zij niet.

Blijven de aandoeningen der longen na de aderlating voortduren, is er eene plaatselijke pijn in de borst, en de ademhaling belemmerd; de hoest lastig, dan zal de aanlegging van eene spaansche vlieg tusschen de schouderbladen, of op de borst, zeer veel nut verschaffen. Voor het overige rigte men de geneeswijze naar het hoofdkarakter der ziekte, gelijk te voren is opgegeven.

3.) *Gastrische en galachtige zamenstelling.* Te voren (blad 68—69) heb ik aangemerkt, dat deze verbinding dikwijls bij de kraamvrouwen-koorts plaats kan hebben, doch dat zich meestal hiermede ook schijnbare teekenen van dezelve verbinden, welke enkel van den hevigen ontstekingsprikkel, die op de maag consensueel wordt overgebragt, afhangen. Heeft men zich nu stellig van deze verbinding overtuigd, dan wordt er in de behandeling de grootste opmerkzaamheid gevorderd. Want wordt deze toestand verzuimd, dan legt men den grond tot eene zenuw- of rotachtige geaardheid.

Is de galafscheiding in hoeveelheid en hoedanigheid veranderd, zijn er galachtige of gastrische onzuiverheden in de maag verzameld, die zich door braken willen ontlasten, dan kan men dezelve gerustelijk door een braakmiddel uit tartarus emiticus gr. ij en 12 à 15 greinen braakwortel opruimen, zonder te vreezen de ontsteking door den schok te vermeerderen; doch men moet hetzelve vroegtijdig aanwenden, en eer nog de ontsteking hare grootste hoogte bereikt heeft. Is echter de pijn zeer hevig,

en het voorwerp volsappig, dan moet men voorzigtigheidshalve, de ontsteking door eene kleine aderlating, of nog liever door bloedzuigers op den buik, vooraf trachten te matigen. Zoodanig hebben THOMSON, MANNING, DENMAN, SELLE, HUFELAND, NÄGELE en andere, de braakmiddelen met vrucht in de kraamvrouwen-koorts met galachtige complicatien, toegediend, en STOLL getuigt deszelfs nut nog voortreffelijker, als hij zegt: „Emiticis ergo, si qua horum necessitas fuerat, aut purgantibus liberaliter usus sum et absque metu, cum horum auxilio, qui tunc ex populari biliosa febre decubuerunt, cito, atque citra ambages sanarentur" (70).

Is men nogtans twijfelachtig omtrent de oorzaak van het braken, en weet men derhalve niet wat te doen, dan mag men ook niet schaden, waar men niet weet te helpen. (ωφελεειν ἢ με βλοπτειν.) Met het toedienen van zoodanige middelen, welke zoo wel de ontsteking als den galachtigen staat kunnen verbeteren, zal men dan wel het beste handelen: Salia neutria, manna en andere verkoelende middelen, geve men zoo lang, tot men meerder licht ten dezen aanzien gekregen heeft.

In de meeste gevallen zijn echter buikontlastende middelen aangewezen, gelijk zij ook meestal na het braakmiddel te pas komen, om de onzuiverheden in de dunne en dikke darmen op te ruimen, Dezelve kunnen hier niet te vroeg worden toegediend, dewijl zij den later plaats hebbenden toestand van ontbinding, die vaak uit onzuiverheden in de eerste wegen, haren oorsprong neemt, het

(70) Ratio Medendi. p. II. p. 47.

beste voorkomen, en de geneigdheid tot doorzweeting zeer beperken; doch zij moeten, indien noodig, door algemeene of plaatselijke bloedontlastingen worden voorafgegaan. Men schrijve dezelve niet te sterk voor, dewijl hier de laxantia gewoonlijk spoedig werken, en bij de groote overijling alleen waterachtige stoelgangen volgen, en de schadelijke stoffen terug blijven. Manna, tamarinden, middenzouten, vooral het Sal Mirabil. Glaub.; tartar Vitriolatus en Sal Ebsamensis, infusum Sennae Compositum en dergelijke, kunnen hier zoodanig worden aangewend, dat zij 3 à 4 stoelgangen in de 24 uren bezorgen, en welke zoo lang worden toegediend, als zij met vermindering des ziekte-toestands verbonden zijn. Evenwel kan ook het zoete kwik hier de plaats der ontlastende middelen vervangen, uit hoofde hetzelve even zeer de afscheiding in het darmkanaal bevordert.

Wanneer zich echter de natuur reeds door brakingen en ontlastingen, van de schadelijke stof tracht te ontdoen, dan begrijpt men ligtelijk, dat men geene braak- of purgeermiddelen behoeft aan te wenden, en het alleen genoegzaam is, als men deze pogingen zoo lang bevordert, als zij tot verligting der ziekte strekken. Bij deze zamenstelling is de diarrhoea kritisch, en als zoodanig moet men dezelve haren gang laten gaan, en eerst, wanneer zij de krachten te zeer wegsleept, durft men door slijmachtige middelen, en slechts in hoogen nood, door heulsap, dezelve voorzigtig beteugelen.

Is na de wegruiming dezer onzuiverheden, de verdeeling nog niet tot stand gekomen, dan keert

men tot de behandeling der eenvoudige kraamvrouwen-koorts terug.

4. *Zenuwachtige zamengesteldheid.* Dezelve wordt zeer zelden waargenomen, hoe zeer de ziekte in het laatste tijdperk in een' nerveuzen toestand met verminderde gevoeligheid (torpor) overgaat. Vertoont zich de ziekte nogtans in haar opkomen, met nerveuse toevallen, hetzij die met de heerschende ziektegesteldheid, in verband staan of van sporadische oorzaken afhangen, dan is de ontsteking in de buikholte, nimmer van dien aard, dat zij aderlatingen vereischt, en men op het hoogst met eene geringe plaatselijke bloedontlasting van 2—6 bloedzuigers kan volstaan. De calomel, die hier altijd het hoofdmiddel in het eerste tijdperk blijft, moet niet in groote giften, 4 à 8 greinen in de 24 uren, worden toegediend. Even voorzigtig zij men ook met de Narcotica, Opium en Extractum Hyosciama, die zoo spoedig de gevoeligheid uitputten, en den torporeusen staat bevorderen. Daarbij vereenigt men met deze, zoodanige middelen, welke zonder te verhitten, en de plaatselijke aandoening te verergeren, den nerveusen staat kunnen verbeteren. Valeriana, kleine giften camphor, enz.; afleidende middelen: spaansche vliegpleister in den nek, warme baden en derg. — Neemt de zenuwachtige staat met de verheffing der ziekte toe, dan kan men met de calomel de moschus vereenigen, welke de verdeeling en oplossing hier hoogst bevorderlijk is, de kramp wegneemt, en een heilzaam zweet bewerkt. Daarenboven behoort men de lijderesse voor alle nadeelige indrukken te bewaren, de rust der ziel te bevorde-

ren, en overigens de behandeling naar den loop van de ontsteking, en den aard der toevallen in te rigten. Hysterische toevallen, die men dikwijls met het begin dezer ziekte waarneemt, vereischen de bekende middelen, en maken geene andere wijziging in de gewone behandeling noodig.

5.) *Rotaardige zamenstelling.* Heeft men het geluk deze hoogst noodlottige verbinding bij het opkomen der ziekte te onderkennen, zoo gelukt het somwijlen om de smeulende vonk, welke hare verderfelijke vlam spoedig dreigt te verspreiden, nog uit te dooven. Dikwijls toch bestaat zij in rotaardige stoffen, in de eerste wegen, door wier opruiming, deze kwaadaardige geaardheid nog vroegtijdig kan gestuit worden. Het zoete kwikzilver hetwelk de geneigdheid tot ontbinding der vochten bevordert, is hier niet aangewezen; maar de ondervinding heeft geleerd, dat de geneeswijze, naar de regelen der zoogenoemde rotkoorts ingerigt, in deze gevallen het meest doelmatig zich betoont, waarbij men door eene plaatselijke bloedontlasting, en de aanwending van linimentum volatile op den buik, de verdeeling beproeven moet. Voor den bedorvenen toestand van de kraamzuivering, zijn inspuitingen van kina met flores Chamomillae, Hb Cicutae en dergel. aangewezen. De putrescens der baarmoeder tot ons bestek niet behoorende, wordt naar de voorschriften, deswegens door BOER opgegeven, behandeld.

Ten slotte wil ik mij tot den leefregel bepalen, welke de zieken hier hebben na te komen.

De eetregel moet aan de geneeswijze geëvenredigd

zijn. In het opkomen der ziekte is het dus hoogst nuttig, om de verhoogde werkdadigheid van het vaatstelsel te matigen, door verkoelende dingen te gebruiken. Rijst, gekookte vruchten en derg. mogen in eene kleine hoeveelheid genuttigd worden; de dorst, welke hier zeer hevig is, moet men zoo veel mogelijk bevredigen, waarbij men echter de maag met geene te groote hoeveelheid mag overladen, hetwelk voor de lijderesse zeer bezwarend zijn zou, en op de ontstokene deelen drukking verwekt. Is de koorts sterk, de huid heet en de dorst hevig, dan is eene tamelijk koude limonade, water en melk, afkooksel van gerst en haver het meest geschikt. Is daarentegen de huid in zweet, of de vrouw koud en huiverig, zoo is een warme drank van eene dunne amandelmelk, broodwater met suiker en citroensap, hoogst verkwikkend. Ingeval de toevloed naar, en de afscheiding van vochten, in de darmen vermeerderd worden, dan zijn inwikkelende dranken geschikt, gelijk afkooksel van heemstwortel, saleb-oplossing met kaneelwater, amandelmelk, enz. — Geestrijke of verhittende dranken en spijzen, mogen in het eerste tijdperk geheel niet worden veroorloofd, en men moet hierop vooral zijne aandacht vestigen, dewijl hierin zoo vaak een misslag plaats heeft.

Gaat de ziekte in den asthenischen staat, met het plaats hebben der uitstorting over, dan kan er wijn, met eenig geschikt vocht, vleeschnat en andere voedende dranken worden toegestaan.

Verder zorge men, zoo veel dit mogelijk is, voor rust der ziel en opgeruimdheid des gemoeds; de-

wijl de vrouwen voor alle indrukken zeer gevoelig zijn, en dezelve op de ziekte eenen schadelijken invloed kunnen uitoefenen, zoo verwijdere men alles, wat beangstigen kan, en late niemand buiten hooge noodzakelijkheid, bij de lijderesse, en doe stilte in het ziekvertrek in acht nemen.

De kleeding der vrouw moet los zijn, en vooral het ligchaam niet knellen of drukken, waardoor de vrije omloop van vochten maar eenigzins zou kunnen belemmerd worden.

De warmtegraad in het ziekvertrek behoort matig te zijn, de lucht in hetzelve bestendig ververscht, en de hoogste zindelijkheid in acht genomen te worden. Bij de verwisseling van zuiver linnen, behoede men de vrouw voor verkoudheid, en ook zelfs als zij van de ziekte gelukkig hersteld is, moet men haar nog 2-3 weken het bed doen houden, alle verkoudheid vermijden, voor behoorlijke buikopening zorgen, en alle zielsaandoeningen trachten af te wenden, uit hoofde door de verwaarloozing hiervan, dikwijls weder-instorting plaats kan hebben.

Ik vertrouw hiermede de behandeling, met hare onderscheidene wijzigingen, genoegzaam voor den oordeelkundigen te hebben ontwikkeld, en eindig dus mijne taak, met de woorden van CELSUS:

„Rationalem quidem puto medicinam esse debere; instrui „vero ab evidentibus causis, obscuris omnibus, non a cogi„tatione artificis, sed ab ipsa arte, rejectis."

